

Turkish Journal of Diaspora Studies

ISSN: 2717-7408 (Print) e-ISSN: 2757-9247 (Online)
Journal homepage: tjds.org.tr

Almanya'nın İslam Politikası: Alman İslam Konferansına Dair Bir İnceleme

Ömer Faruk Altıntaş

To cite this article: Ömer Faruk Altıntaş (2024) Almanya'nın İslam Politikası: Alman İslam Konferansına Dair Bir İnceleme, Turkish Journal of Diaspora Studies, 4(1), 67-99, DOI: 10.52241/TJDS.2024.0071

To link to this article: <https://doi.org/10.52241/TJDS.2024.0071>

Submission Date: December 19, 2024 **Acceptance Date:** March 14, 2024

Article Type: Review Article

2024 Ömer Faruk Altıntaş. Published with license by Migration Research Foundation

Published online: March 31, 2024

Submit your article to this journal [↗](http://tjds.org.tr)

Full Terms & Conditions of access and use can be found at
tjds.org.tr

Almanya'nın İslam Politikası: Alman İslam Konferansına Dair Bir İnceleme

Ömer Faruk Altıntaş

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Özet

Almanya'da önemli oranda Müslüman nüfus yaşamakta ve sayıları da yıllar geçtikçe artmaktadır. Söz konusu Müslümanların çoğunluğunu 1961 yılında imzalanan iş gücü antlaşması çerçevesinde Türkiye'den Almanya'ya çalışmaya gidenler ve onların nesilleri oluşturmaktadır. Son on yılda buna Suriye iç savaşı neticesinde Almanya'ya göç eden kalabalık bir nüfus eklenmiştir. Almanya'daki Müslümanlar geçen altmış yıl içerisinde din, kültür ve kimliklerini muhafaza etmek için kurumsallaşmış ve toplumda görünürlük ve etkinlikleri artmıştır. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren küresel düzeyde İslam ve Müslümanlar bağlamında yaşanan gelişmeler sonrasında Almanya da ülkede yaşayan Müslüman nüfus ile ilgili politikalar geliştirmeye başlamıştır. Önceleri göçmenler ya da yabancıların ülkeye uyumu ile başlayan tartışmalar, sonraları entegrasyon, asimilasyon, radikalleşmenin önlenmesi gibi öncelikli olumsuz çağrışımları olan başlıklar ile devam etmiştir. Bu konular esasen Almanya'da İslam politikasının da öncelikli gündemidir. Bu makalede Almanya'nın İslam Politikası, bunun kurumsal yansıması olan Alman İslam Konferansı üzerinden betimleyici yöntemle ele alınmakta; işlenen konular, yaptırılan araştırmalar, tavsiyeler, ortaya çıkan uygulama ve projeler incelenmektedir. Konferansın en geniş kesimini Türk kökenli toplumun oluşturduğu Almanya'daki Müslümanlar üzerindeki etkileri üzerinde durularak, işleyişindeki sorunlara rağmen uzun vadeli fırsatlar sunan bir platform olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Alman İslam Politikası, Alman İslam Konferansı, Türk Diasporası, Müslüman Organizasyonlar

İLETİŞİM Ömer Faruk Altıntaş ofaltintas@gmail.com

Başvuru: 19 Aralık 2024; Revizyon: 7 Şubat 2024; Kabul: 14 Mart 2024; Makale Tipi: İnceleme Makalesi

Germany's Islam Policy: An Analysis of the German Islamic Conference

Ömer Faruk Altıntaş

Institute of Social Sciences, Ankara University, Ankara, Türkiye

Abstract

There is a significant Muslim population living in Germany and their numbers are increasing year by year. The majority of these Muslims are composed of those who went to Germany from Turkey to work within the framework of the labor agreement signed in 1961 and their descendants. In the last decade, a significant amount of people who migrated to Germany as a result of the Syrian civil war have been added to this total. Over the past sixty years, Muslims in Germany have become institutionalized in order to preserve their religion, culture and identity, and because of this their visibility and effectiveness in society has increased. Especially after the developments in the context of Islam and Muslims on the global level since the 2000s, Germany has started to develop policies regarding the Muslim population living in the country. The discussions, which initially started with the integration of immigrants or foreigners into the country, later continued with topics such as integration, assimilation and prevention of radicalization, which have primarily negative connotations. In fact, these issues are also the primary agenda of Islam policy in Germany. In this article, Germany's Islam Policy is examined descriptively through its institutional reflection, the German Islam Conference; the topics covered, the research commissioned, the recommendations, the practices and projects that emerged are analyzed. The effects of the conference on Muslims in Germany, the largest segment of which is composed of the Turkish-origin community, are emphasized, and it is evaluated as a platform that offers long-term opportunities despite the problems in its functioning.

Keywords

German Islamic Policy,
German Islamic Conference,
Turkish Diaspora,
Muslim Organizations

CONTACT Ömer Faruk Altıntaş ofaltintas@gmail.com

Received: December 19, 2024; Revision: February 7, 2024; Accepted: March 14, 2024; Article Type: Review Article

Giriş

Almanya ve Müslümanlar arasındaki ilişki tarihi çok eskilere gitmekle beraber Türkiye ve diğer bazı Müslüman ülkelerden misafir işçi kabul etmesi ile daha da gelişmiştir. Geçen süre zarfında gerek Müslümanlar gerekse çoğunluk toplum açısından önemli gelişmeler yaşanmış, üçüncü ve dördüncü nesle ulaşan göçmenlerin toplumdaki konumları farklılaşmış, dini mensubiyetlerin gerektirdiği toplumsal ve dini talepler hem Müslümanları hem de Almanya'yı yeni meydan okumalar ile karşı karşıya bırakmıştır.

Sayıları sürekli artan, toplumun her alanında görünür ve etkin hale gelen bir Müslüman nüfus ile çoğunluk toplum arasındaki ilişkiler ve bunun nasıl bir toplumsal değişime yol açacağı, ne şekilde yönetilmesi gerektiği gibi temel meseleler ortaya çıkmaktadır. Bir de buna 1990'lı yıllardan itibaren Müslüman coğrafyalardaki savaşlar, 11 Eylül olayı, bunların Avrupa'daki yansımaları, ırkçı popülist söylemin Avrupa ve Almanya'da güç kazanmaya başlaması eklenmiştir. Bu süreçler yaşanırken Avrupa ve Almanya'da artık o toplumların birer parçası olmaya başlamış Müslümanlar varlıklarını idame ettirme ve geleceklerini inşa etme çabası içindedirler. Ortaya çıkan ihtiyaçlar ve toplumsal talepler, ilgili ülkelerin İslam ve Müslümanlarla ilgili uzun vadeli politikalar geliştirmelerini beraberinde getirmektedir.

Bu açıdan Almanya'nın da bir İslam politikasından¹ söz edilebilir ki 2005 yılından sonra kurulan hükümetlerin koalisyon sözleşmelerinde İslam ve Müslüman kavramlarının hangi bağlamlarda geçtiği, bakış açılarını göstermek açısından bilgiler sunmaktadır. 2005-2009 yılı sözleşmesinde İslam ve Müslümanlar entegrasyon ve uluslararası terörizm (Bundesregierung, 24), 2009-2013 yılı hükümeti koalisyon sözleşmesinde Alman İslam Konferansı'nın devam ettirilmesi, diyalog ve barış içinde yaşama, terör bağlamlarında (KAS, 2024), 2013-2017 koalisyon sözleşmesinde Müslüman derneklerin çoğulcu topluma katkısı, diyalog ve İslam konferansının devam ettirileceği vurgusu ile geçmektedir (Bundestag, 2024). 2018-2021 tarihli hükümetin koalisyon sözleşmesinde demokrasinin güçlendirilmesi ve radikalleşme ile mücadele, devlet ve dini cemaatler arasında diyalogun güçlendirilmesi, özellikle de Müslümanları entegrasyonu bağlamında geçerken (Bundestag, 2024), hâlihazırdaki hükümetin koalisyon sözleşmesinde Müslüman yaşamının özellikle gençlerin desteklenmesi, Müslümanlara ve kurumlarına yönelik artan tehditler bağlamında koruma ve önlemlen, Müslüman düşmanlığı ile mücadeleden, dini cemaatlerin statüsü, imamların Almanya'da yetiştirilmesi, ekstremizm ile mücadele bağlamlarında geçmektedir (SPD, 2024) Alman İslam Konferansını da şekillendiren bu yaklaşımlar Almanya'da yaşayan Müslümanları ve bunların çoğunluğunu teşkil eden Türk

¹ İslam bağlamında politika kavramından Federal Almanya siyaset yapıcılarını, karar mekanizmalarının Almanya'dan İslam dini ve bu dine mensup insanlara yönelik oluşturduğu tedbirler, yapılar, formatlar ve hedefler bağlamındaki gelişmeler anlaşılmalıdır (Fülling, 2018, s. 5).

diasporasını² doğrudan ilgilendirdiğinden dikkatle izlenmesi önem arz etmektedir. Bu makalede³ Almanya'nın İslam politikasının kurumsal yansıması olarak değerlendirilebilecek Alman İslam Konferansı ile bu konferansın neticeleri, ürünleri ve etrafındaki gelişmeler ele alınacaktır.

Almanya'da İslam ve Müslümanlar

İkinci Dünya Savaşı'nın mağlubu Almanya'nın Marshall yardımları sonrası ekonomik atılımını sağlayacak insan kaynağını yurtdışında araması ile beraber, 1960 sonrası misafir işçi alımının çoğu başta Türkiye olmak üzere Müslüman ülkelerden olacaktır. Türkiye (1961), Fas (1963) Tunus (1965) ve eski Yugoslavya (1968) ile yapılan ikili anlaşmalar sonrası bu ülkelerden Almanya'ya misafir işçiler gelmiştir. 1973 yılında işçi alımının durdurulmasından sonra işçiler ailelerini de getirerek kalıcı olmaya başlamışlardır. Bunun yanı sıra siyasi ya da savaş gibi sebeplerden dolayı Almanya'ya Lübnan, İran, Afganistan, Bosna Hersek, Kosova'dan da göçler olmuş, Müslüman olan bu topluluklar da Almanya'da büyük ölçüde kalıcı olmuşlardır (Lemmen, 2000, s. 19). Savaş neticesi oluşan göçün son örneği ise Almanya'ya sığınan Suriyeli mültecilerdir. Suriye iç savaşının başladığı 2011 yılından bu yana Avrupa'ya bir milyonun üzerinde mülteci geldiği bunların yaklaşık 770 bin kadarının Almanya'da olduğu belirtilmektedir (Mediendienst-Integration, 2022). İlk misafir işçilerin gelmesinden bu yana altmış yıl geçmiş bulunmaktadır. Bu süreçte Sovyetlerin parçalanması, Avrupa Birliği'nin genişlemesi, 2001 yılı sonrası Müslüman ülkelerde olan hadiseler ve kitlesel göçler göz önünde alındığında Almanya'nın da İslam ve Müslümanlar ile ilişkileri çok yönlü gelişmeler göstermiş ve göstermeye devam etmektedir.

Almanya'da Müslümanlara İlişkin Veriler

Almanya Federal İstatistik Kurumu Haziran 2022 verilerine göre Almanya'da toplam nüfus 83 milyon 103 bin, bunların Alman vatandaşı olanları 71 milyon 469 bin, Alman vatandaşı olmayanların sayısı ise 11 milyon 634 bin civarındadır (Destatis, 2023). Alman İslam Konferansı'nın sunduğu verilere göre Almanya'da yaklaşık 5,5 milyon Müslüman yaşamaktadır. Bunların yaklaşık yarısı (3 milyondan biraz azı) Alman vatandaşlığına sahiptir. Müslümanların toplam nüfus içindeki payı % 6,6 civarındadır. Hristiyan

² Bir topluluğun ya da grubun diaspora olarak adlandırılması için gerekli şartlar konusunda üzerinde açıkça uzlaşılmış bir tanım bulunmamakla birlikte günümüz akademi literatüründe misafir işçilik gibi durumlara geldikleri ülkelere aidiyet duyan, dil ve kimliklerini muhafazasını kendilerine dert edinen kalabalıklar da genişletilmiş anlamda bir tür diaspora tanımı içine alınmaktadır (Cohen, 2019). Doğrudan konumuz olmaması itibarıyla diaspora kavramı tartışmalarına girmeyerek bu çalışmamızda altmışlı yıllarda Almanya'ya işçi olarak göç etmiş olan, hali hazırda nüfusu yaklaşık üç milyona varan Almanya'daki Türk kökenli toplumu yurt dışındaki Türk diasporasının bir parçası olarak kabul etmekte ve Türk diasporası kavramını bu toplumu nitelemek için kullanmaktayız.

³ Bu makale Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığında (YTB) 2020 yılında kabul edilen uzmanlık tezinin üretilmiştir.

kiliselerinin yaklaşık 40 milyon üyesinden sonra (toplam nüfusun % 47, 45'i) (FOWID, 2024), Müslümanlar önemli bir farkla Almanya'daki en büyük ikinci dini nüfus grubunu oluşturmaktadır. Almanya'daki Müslümanların %45'i Türk kökenlidir (yaklaşık 2,5 milyon). Almanya'da yaşayan toplam Müslüman sayısı içindeki oranları 2015 yılına kıyasla düşmüştür (%53). Türk kökenliler mutlak çoğunluğu oluşturmaya da hâlâ açık ara en büyük Müslüman kökenli grubu oluşturmaktadır. İkinci en büyük grup Arap kökenlidir (%27) ve Orta Doğu (özellikle Suriye) veya Kuzey Afrika'dan gelmektedir; bunları Güneydoğu Avrupa (%19) ve Orta Doğu'dan (%9), özellikle Afganistan ve İran'dan gelen Müslümanlar takip etmektedir (DIK, 2023). Yayınlanan bir araştırmaya göre göçün orta düzeyde devam etmesi halinde 2050 yılında Almanya'da Müslümanların sayısının 8.480.000 olacağı öngörülmektedir (Cooperman & Hackett, 2017). Alman İstatistik Kurumunun gelecek 2050 yılı nüfus tahminleri yaklaşık 75 ila 90 milyon arasındadır, buna göre Müslümanların toplam nüfus içindeki payı yüzde 10'u geçebilecektir (Destatis, 2021).

Müslümanlara Ait Dini Organizasyonlar⁴

Almanya'daki Müslümanların kurumsal yapılarına bakıldığında bunların hukuki anlamda çoğunlukla derneklerden (cami, eğitim, kültür) oluştuğu görülmektedir. Bahsedilen bu dernekler genel olarak federal veya Avrupa çapında faaliyet gösteren birliklere üyedirler. Bu birlikler de kendi aralarında çatı kuruluşlar şeklinde kurumsallaşmışlardır. Söz konusu yapıların çoğunlukla dilsel, etnik ve milli istikametlerde bir araya geldikleri gözlemlenmektedir. Almanya'da çoğunlukla Türk, Arap, Boşnak, Arnavut, İran, Afgan kökenlilerin bir arada oldukları camiler oluşmuştur (Lemmen, 2017, s. 316). Bu anlamda Almanya'da Müslümanların doğal bir şekilde ağırlıklı köken ülkeleriyle irtibatlı birer cemaat teşekkül ettikleri gözlemlenmektedir.

Almanya'da farklı etnik gruplardan Müslümanların içinde yer aldıkları ya da oluşturduğu: Almanya Müslümanları Koordinasyon Konseyi-KRM (2007), Almanya İslam Konseyi-IR (1986), Almanya Müslümanları Merkez Konseyi-ZMD (1987), Almanya Faslılar Merkez Konseyi-ZRMD (2008), Almanya Boşnaklar İslam Toplumu-IGBD (1994), Şii Cemaatler İslam Toplumu-IGS (2009), Almanya Ahmediyye Cemaati-AMJ gibi çatı kuruluşlar mevcuttur. Bunun dışında on altı eyaleti olan Almanya'da Müslümanlar eyalet düzeyinde de birlikler kurma yoluna gitmişlerdir. Bu kapsamda; Hessen İslam Dini Cemaati IRH (1997), Berlin İslam Federasyonu-IFB (1980), Şura Hamburg İslam Toplumu Konseyi (1999), Şura Aşağı Saksonya Müslümanları Eyalet Birliği (2002), Şura Schleswig Holstein (2000), Müslümanlar Eyalet Birliği Şura Rheinland-Pfalz (2013),

⁴ Organizasyon kavramı burada dernek, birlik gibi farklı türde kurulmuş tüzel kişilikleri içine alan üst bir kavram olarak kullanılmaktadır. Makale boyunca Almanya'da Müslümanların kurdukları hukuki yapılar bağlamına uygun olarak kurum, kuruluş, dernek, birlik vb. kavramlar ile nitelendirilmektedir.

Baden Württemberg İslam İnanç Toplumu gibi yapılar bulunmaktadır. (*Integration, Medien-Dienst, 2021*)

Almanya'da hâlihazırda çatı kuruluşları, cami cemiyetleri, farklı alanlardaki kurumsal yapıları ile Türk kökenli toplum, genel Müslüman toplumun da önde olan temsilcileri arasında yerini almış durumdadır. Alman İstatistik Kurumu 2022 Almanya'daki göçmen kökenliler verilerine göre Almanya'da Türk kökenli toplam 2 milyon 835 bin kişi, bunların içindeki Alman vatandaşları 1 milyon 536 bin, Türk vatandaşı olanların sayısı ise 1 milyon 299 bin olarak verilmektedir (*Bundesamt, 2023*). Bununla beraber yine Alman İstatistik Kurumu 2022 yılı verilerinde de kısmı bir düşüş ile Almanya'daki Türk vatandaşlarının sayısı 1.487.110 olarak verilmektedir (*Statista, 2023*). Aynı şekilde 2022 yılı Alman İstatistik Kurumu verilerine göre hem Türk hem de Alman vatandaşı olanların (çifte vatandaşlar) sayısı 290 bin olarak verilmekle beraber bu rakamın daha yüksek olabileceği de belirtilmektedir (*Statista, 2023*). Dolayısıyla Almanya'daki Türk kökenlilerinin sayısı net bir şekilde belirlenememektedir ki yukarıdaki veriler ışığında bu rakamın 3 milyon civarı olduğu belirtilebilir.

Almanya'daki Müslümanlar açısından Türk kökenliler özeline gelindiğinde farklı amaçlarla kurmuş oldukları çok sayıda dernek, birlik bulunmaktadır. Bunların en geniş kesimini dini hayatın idame ettirilmesi etrafında kurulmuş cami ve eğitim dernekleri oluşturmaktadır. Bunların içerisinde en geniş tabanlı dört çatı kuruluş konumuz açısından ön plana çıkmaktadır: Bunlar 1984 yılında kurulan hâlihazırda 960 civarında (*Dİ-TİB, 2023*) cami derneğinin bağlı olduğu Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB), geçmişi 1976 yılına kadar giden Almanya'da 304 cami derneğinin (*IGMG, 2023*) üye olduğu İslam Toplumu Milli Görüş (IGMG), 1973'e kurulan ve 300'e yakın cami ve kültür derneğinin (*VIKZ, 2023*) bağlı olduğu İslam Kültür Merkezleri Birliği (VIKZ) ve yine 1987 de kurulan Almanya'da 26 derneğin üye olduğu⁵ Avrupa Türk İslam Kültür Dernekleri Birliği'dir (ATİB). Dolayısıyla Almanya'daki Türk kökenli toplum, hâlihazırda faaliyet gösteren çatı kuruluşları, cami cemiyetleri ve farklı alanlardaki kurumsal yapıları ile Almanya'daki Müslüman toplumun en geniş kesimini oluşturmaktadır.

Müslümanlar Hakkında Gündem Olan Temel Konular

Almanya'da İslam ve Müslümanlar söz konusu olduğunda siyasi söylemde ve medyada ön plana çıkan bazı kavram ve konuları hatırlamak Alman İslam Konferansının incelendiği bu makalede yararlı olacaktır. 2000'li yılların başlarından itibaren Almanya'da göçmenlerin, özellikle de Müslümanların uymaları gereken öncü kültür [*Leitkultur*] kavramı ortaya çıkmıştır. Sonrasında kavramın daha yumuşatılmış hali denebilecek asimilasyon ve entegrasyon kavramı göçmenler, özelde Müslümanlar bağlamında siyaset ve medya dilinde ön

⁵ ATİB yetkililerine yazar tarafından e-posta yoluyla sorularak edinilen bilgidir.

planda olmuştur. Söylem uygulamaya da dönüşmüş 2005 yılında yürürlüğe giren Göç Yasası sonrasında göçmenlerin entegrasyonu, uygulanan entegrasyon kursları ile bir sistem olarak yerleşmeye başlanmıştır. Söz konusu gelişmeler öncü kültür tartışmalarının bir devamı olarak yaşanan topluma kültürel aidiyet söylemi entegrasyonun bir parçası olarak gösterilmeye başlanmıştır (Fülling, 2018, s. 51-52).

2010 yılında, dönemin Cumhurbaşkanı Christian Wulff'un "İslam Almanya'ya aittir" şeklindeki sözleri ile başlayan tartışma 2018 yılı mart ayında İçişleri Bakanı Horst Seehofer'in "İslam Almanya'ya ait değildir. Almanya Hristiyanlık kültürüyle yoğrulmuştur, İslam değil Müslümanlar Almanya'ya aittir" ifadesi (DW, 2018), yeni hükümetinin İçişleri Bakanı Nancy Faeser'in, "İslam elbette Almanya'ya aittir, (o) on yıllardır kültürel yaşamın bir parçasıdır" ifadeleri ile bu tartışmanın kapanmamış olduğu görülmektedir (DW, 2022). Almanya'da İslam ve Müslümanlar bağlamında öne çıkan konulardan birisi de Feşehta Ludin davası (2000) olarak bilinen dava ile öğretmenlere başörtüsü yasağının günümüze kadar farklı mahkeme kararları ile sürekli gündemde olmasıdır. En güncel karar ise Berlin Eyaletinin Federal İş Mahkemesinin başörtüsü yasağına ilişkin kararına karşı itirazı üzerine Alman Anayasa Mahkemesinin, başörtüsü takmanın genel olarak yasaklanamayacağına yönelik kararıdır. (Karadağ, 2023) Almanya'da başörtüsü bağlamında iş başvuruları, çalışma ortamlarındaki ayrımcılıklar, mobbing ve yaşanan dışlama olaylarının bazen dava konusu olmaya devam ettiği görülmektedir. Kamuoyunda helal kesim davası olarak bilinen, dinî inancı kesim işleminin bayıltmadan yapılmasını gerektiriyorsa hayvanların bayıltılmadan da kesilebileceği yönündeki mahkeme kararı, karma yüzme derslerine katılım konusunda Müslüman kız çocuklarının yüzme dersinden muaf tutulması talebini reddettiği mahkeme kararı (Fülling, 2018, s. 82) gibi konular gündemde olmuştur.

Bir diğer konu 2012 yılında Köln'deki Eyalet Mahkemesi'nin sünnetin kişinin beden bütünlüğüne müdahale teşkil eden bir yaralama fiili olduğuna hükmetmesi ve sonrasındaki gelişmelerdir. Nitekim Müslüman ve Yahudi cemaatlerin bu karara din özgürlüklerinin sınırlandığı yönünde yüksek sesle itiraz etmeleri üzerine Federal Parlamento 12 Aralık 2012 tarihinde sünnet sırasında tıbbi koşulların sağlanması ve ebeveynlerin ameliyatın riskleri üzerine kapsamlı olarak bilgilendirilmesi gibi şartlarla sünnete izin veren bir yasayı çıkararak sünnetin yasal olarak önünü açmıştır. (Fülling, 2018, s. 83). Bu gelişmelere bakıldığında sünnet ve helal kesim gibi Müslüman ve Yahudilerin ortak konularında hakların daha kolay elde edilebildiği değerlendirilebilir. Almanya'da İslam ve Müslümanlar konusunda toplumsal tartışma ve bazen çatışmalara neden olan konulardan biri de camilerin görünür olmaları, minareleri ve özellikle de Köln'deki DİTİB Merkez Cami karşıtı Pro Köln gösterileri örneğinde olduğu gibi büyük olan cami inşaatlarıdır. (DİTİB, 2024) Almanya'da ilk nesillerin cami olarak kullandıkları mekânların yerine, yeni ve dışarıdan da cami mimarisinde yapılan ibadethanelerin son on yılda giderek artması sebebiyle, arsa temini, izin süreçlerinde yaşanan zorluklar, camilerin inşaa süreçleri yerelde tartışma konusu olmaktadır.

Almanya'da dini organizasyonların inançlarını yaşamak üzere dernekler [*religiösen Vereinen*] ya da dini cemaat [*Religionsgemeinschaft*] olarak örgütlenme hakkı dini örgütlenme özgürlüğü kapsamına girmektedir. (Muckel & Tillmanns, 2008, s. 250-51). Bununla beraber hukuki bir statü olarak dini cemaatlerin kamu tüzel kişiliği [*Körperschaft des öffentlichen Rechts*] statüsünü elde etmeleri dini cemaat ya da dernek olmalarından farklı bir durumdur. Bir dini cemaate kamu tüzel kişiliği tanınması devlet kurumları ile iş birliği alanlarında örneğin İslam din dersi verilmesi gibi hak ve yetkiler getirmesi nedeniyle temel konulardan biridir.

Alman İslam Konferansı'nın (DIK) Beş Dönemi

Avrupa'da 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında İslam ve Müslümanlara, siyaset ve toplumda giderek artan bir düzeyde, güvenlik ekseni bakılmaya başlandığı bilinmektedir. Almanya özelinde 2005 yılındaki seçimler ve hükümet değişimi sonrası Müslümanlar entegrasyon üst başlığı çerçevesinde yürütülen politikaların bir nesnesi olmaya başlamıştır. Bunun işaretlerinden birisi entegrasyon politikalarının federal hükümetin anahtar faaliyetlerinden birisi olarak tanımlanması (CDU, 2005, s. 137) ayrıca kurumsallaşma anlamında Federal Hükümete bağlı Göç, Mülteci ve Entegrasyon sorumlusunun görevlendirilmesi olmuştur (Fülling, 2018, s. 52). Söz konusu gelişmeler ana hatları ile değerlendirildiğinde federal politik söylemlerde oluşan İslam politikası hamlelerinin göç süreçleri ve göçmenlerin entegrasyonuna içkin olduğu değerlendirilebilir. Müslüman aktörler ile devletin sistematik bir ilişki içerisine girmeleri dönemin İçişleri Bakanı Wolfgang Schäuble tarafından 2006 yılında hayata geçirilen federal düzeydeki Alman İslam Konferansı (DIK)⁶ çerçevesinde olmuştur (Fülling, 2018, s. 55). DIK'ın kuruluş bildirgesine göre konferans kendisini Almanya'da yaşayan Müslümanlar ve Alman devleti arasında kurumsal bir diyalog platformu olarak ifade edilmekte amacı ise "Almanya'da bir arada yaşamın sorunlarının Almanya'da yaşayan Müslümanlar ile ortaklaşa ve diyalog içinde çözülmesi" arayışı olarak tanımlanmaktadır (Fülling, 2018, s. 76). DIK, Angela Merkel'in Şansölyeliğinde 2005-2009, 2009-2013, 2013-2017 ve 2018-2021 yıllarında kurulan hükümetlerde devam etmiştir. Genel seçimlerin tamamlanıp bir dahaki seçime kadar olan yasama döneminde devamına karar verilmesi sebebiyle hâlihazırda beşinci dönemindedir. Her bir dönemin yapılanma, içerik, katılımcılar ve öncelikler konularında değişiklikler olabilmektedir. 2021'deki seçim ve yeni hükümetin kurulması sonrası DIK'ın geleceğine ilişkin yeni Federal İçişleri Bakanı Nancy Faeser, Almanya'daki Müslümanlarla merkezi forum konumundaki İslam Konferansı'nı geliştirerek devam ettireceklerini açıklamış (BMI, 2022), beşinci dönem 07.12.2022 tarihinde yapılan resmi açılış toplantısı ile başlamıştır.

⁶ Almanca ismi ve kısaltması: Deutsche Islam Konferenz (DIK)

Almanya'da Müslümanlar – Alman Müslümanlar

2005 yılındaki genel seçimler sonrası Hristiyan Demokrat Birlik Partisi (CDU), Hristiyan Sosyal Birlik Partisi (CSU) ve Sosyal Demokrat Parti (SPD) tarafından kurulan hükümetin koalisyon sözleşmesine dayanarak dönemin İçişleri Bakanı Wolfgang Schäuble tarafından 27 Eylül 2006 tarihinde hayata geçirilen DIK'ın birinci dönemi (2006-2009) "Almanya'da Müslümanlar - Alman Müslümanlar" sloganı ile başlatılmıştır. Uzun soluklu bir toplantılar platformu olarak görülebilecek konferansın katılımcıları devlet tarafından davet edilen katılımcılardan oluşmaktaydı. Konferans iki katmanlı olarak çalışmaktaydı. Nihai değerlendirmelerin yapıldığı ve konferansın kalbi olarak nitelenen bir Genel Kurul [*Plenum*], bunun altında da üç çalışma grubu ve bir yuvarlak masa çalışma grubundan oluşuyordu. Söz konusu genel kurulda 15'i devlet tarafından federal ve eyalet düzeyinde katılımcı, 15 Müslüman katılımcı ki bunların 5'i Müslüman kuruluşların temsilcileri 10 kişi ise organize olmamış bir kurumla irtibatı olmayan temsilcilerden oluşuyordu (DIK, 2006).

Bahsedilen üç çalışma grubunun ilki "Toplum Düzeni ve Değerler Konsensüsü" başlığını taşımaktaydı. Bu çalışma grubunun konularının merkezini Almanya'da hangi ve dünya görüşünde olursa olsun iyi bir şekilde yaşamaları, Federal Almanya Anayasası'nın temel düzeni oluşturuyordu. Anayasal hakların korunması, demokrasideki seküler düzen prensibi, Müslümanların siyasi hayatta yer almaları, eğitimle ilgili temel konular, kadın ve erkek eşitliği gibi konular da bu çalışma grubunun tartıştığı alanlar içinde yer almaktaydı. Bu çalışma grubunun ortaya çıkardığı sonuçlardan biri 2009 yılında "Almanya'da Müslüman Yaşamı" (BAMF, 2009) başlığı taşıyan bir araştırmanın DIK tarafından yapılmış olmasıdır.

İkinci çalışma grubunun başlığı "Alman Anayasa Düzeninde Din Konusu" olarak belirlenmiştir. Bu çalışma grubunun konularını okullarda İslam din derslerinin başlatılması, Müslüman öğrencilerin okuldaki etkinliklere, karma yüzme dersleri, cinsiyet dersleri ya da okul gezilerine katılmalarında başarı nasıl sağlanır gibi konular tartışılmıştır. Ayrıca Müslümanların defin işlemleri gibi konuların Almanya kanunları ve düzenlemeleri açısından masaya yatırıldığı bu çalışma grubunda, İslam din derslerinin başlatılmasının hukuki zemini konulu bir raporun da hazırlanması bu çalışma grubunun çıktılarında birisi olduğu görülmektedir (DIK, 2008).

Üçüncü çalışma grubunun başlığı "Köprü Olarak Ekonomi ve Medya" idi. Çalışma grubunun konularını ekonomi ve medyanın Müslümanların entegrasyonu için hangi katkıları sağlayabileceği teşkil etmekteydi. Genç Müslümanların çoğunluk toplum karşısında eğitim, mesleki eğitim ve iş piyasası alanlarında dezavantajlı olmaları sebebi ile bu konu üzerinde durulduğu belirtilmektedir (DIK, 2009). Söz konusu çalışma grubunun diğer bir önemli konusu ise medya da İslam algısı olduğu, çalışma grubunun bu konuda habercilere tavsiyeler içeren bir rapor hazırladığı görülmektedir (DIK, 2009).

Konferansın dördüncü, en tartışmalı ve hassas olanı ise diğer gruplar gibi çalışma grubu şeklinde tesis edilmemiş, “Güvenlik ve İslamcılık Müzakere Yuvarlak Masası” olarak adlandırılmıştır. Müzakere yuvarlak masasında Müslümanlar ve güvenlik kurumlarının nasıl daha iyi iş birliği içinde olabileceklerinin tartışıldığı ifade edilmiştir. Yuvarlak masanın temel konusunu “Güven oluşturuvcu tedbirler” olarak isimlendirilen cami dernekleri ve güvenlik birimleri arasında iş birliğini öngören konsept teşkil etmekteydi. Masa görüşmeleri sonunda güvenlik güçleri ve Müslümanlar arasında federal düzeyde bir muhatap ağı oluşturma hedefi ile “Önlem İş birliği Clearingstelle” adı altında Göç ve Mülteci Bakanlığı bünyesinde muhatap bir büro oluşturulmuştur (DIK, 2009). Müslümanlar açısından sorunlu bir çalışma alanı olan bu konuda Federal Almanya İslam Konseyi’nin (IRD) masadan çıkan sonuçları paylaşmadığı sonuç raporunda belirtilmektedir (BMI, 2009, s. 30). Birinci dönemin 13 Mart 2008 tarihinde yapılan tüm katılımcıların yer aldığı genel kurul toplantısında tavsiyeler ortaya konulmuştur. Bu anlamda; Müslümanların Federal Almanya Anayasası’nın toplum ve değer düzenine entegrasyonu, Almanya’daki kamu okullarında mezhebe dayalı İslam din derslerinin Almanca dilinde sunulmaya başlanması, cami inşası ve hizmetleri, medyada habercilik, şiddet yanlısı ve aşırı eğilimli “İslamcı” yapılanmalarla karşı ortak hareket edilmesi gibi maddelerin tavsiyeler içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Birinci dönemin son genel kurul toplantısı sonucunda yapılan çalışmaların bir özeti, İçişleri Bakanı Wolfgang Schäuble’nin önsözü ile yayımlanmıştır (DIK, 2012). Buna göre “Toplum Düzeni ve Değerler Konsensüsü” başlığı altındaki oturumlarda 2008 yılından sonraki süreçte ortaya çıkan neticeler, faaliyet tavsiyeleri, henüz cevap bulamamış sorular alt başlıkları olarak yer almaktadır. Başka inanç ya da dünya görüşü sahiplerine saygı, okulların hoşgörü ortamı olması, eğitimde Almancanın aynı zamanda çok dilliliğin önemi, eğitim müfredatında Müslüman ülkelerle ilgili bilgilerin genişletilmesi, Müslüman çocukların ailelerinin eğitimi daha fazla desteklemeleri konularında katılımcılar arasında ortak yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra İslam’ın okullarda, İslam din dersi ya da İslam bilgisi dersi olarak okutulması, İslami organizasyonların entegrasyon sorunu alanında nasıl bir iş birliği yapabilecekleri konusunda verilecek tavsiyeler bahsinde bir uzlaş sağlanamadığı raporda belirtilmektedir.

“Alman Anayasa Düzeninde Din Konusu” başlıklı oturumlarda ise özellikle Almanya’daki cari hukukun, Alman hukuk düzeni tarafında belirlendiği, İslami normların Almanya’da kullanılabilirliği hususunda ibadet gibi din özgürlüğü alanına giren özel alanlar dışında, kamu ve ceza hukuku gibi alanları kapsamayacağı, bunun dışında din görevlilerinin yetiştirilmesi ve Almanya’daki yüksekokullarda İslam İlahiyatı bölümleri açılmasının önemi ve gerekliliği konularında bir uzlaş içinde olduğu ifade edilmektedir. Aynı raporda okul hayatında Müslüman öğrenciler, ebeveyn ve aileler arasında pratik uygulamalarda başörtüsü veya diğer kıyafetler, karma yüzme dersine katılım, cinsellik dersine katılım, okul gezileri, dini bayramlarda izin, Ramazan ayı gibi potansiyel sorun alanları ile

ilgili okullar ve aileler yönelik önce konuyla ilgili hukuki durumu özetleyen sonrasında tavsiyeler metni de yer almaktadır.

“Köprü Olarak Ekonomi ve Medya” çalışma grubunda Almanya’da medya da İslam imajı üzerinde durulurken, buna yönelik konferans ve etkinlikler düzenlenmesi, Alman İslam Konferansı’na ilişkin bir liste oluşturulması ve bilgilendirme sağlanması, İslami organizasyonların dış ilişkiler çalışmalarının desteklenmesi buna yönelik eğitimler verilmesi, son olarak bu konudaki çalışma grubunun devamı üzerine uzlaşıldığı yer almaktadır. DIK’in 2006-2009 yıllarındaki çalışmaları anlatan bir rapor “Alman İslam Konferansı’nın Üç Yılı – 2006-2009 – Almanya’da Müslümanlar – Alman Müslümanlar” başlığı ile yayımlanmıştır (DIK, 2012).

Kurumlar Arası İş Birliği ve Entegrasyon Destekleri

Alman İslam Konferansı’nın (DIK) ikinci döneminde (2009-2013) önceki dönemdeki dört çalışma grubu kaldırılmıştır. Bunun yerine proje grupları adı altında konular belirlenmiş, burada iki ya da üç ayda bir yapılacak toplantılar ile yılda bir yapılacak genel kurul toplantısına hazırlık yapılması öngörülmüştür. Nitekim 17 Mayıs 2010 tarihinde yapılan ikinci dönem ilk genel kurulunda dönemin İçişleri Bakanı Thomas de Maiziere diyalogun devam ettirileceği, DIK’in amacının asimilasyon değil farklılıklardan sorunların ortaya çıkmasını engellemek olarak nitelemiştir. İkinci dönemin açılış konferansında bu dönemde ağırlık verilecek konular ilan edilmiştir. Bu toplantıda ayrıca birinci dönemin sonuçlarının uygulanmasına önem verileceği ifade edilmektedir. Katılımcı sayısı açısından bakıldığında ikinci dönemde bu sayısının artmış olduğu görülmektedir. Buna göre yeni dönemde 6 Müslüman kuruluş temsilcisi (IR, 2010)⁷, 11 bireysel Müslüman katılımcı, 17 devlet temsilcisi (Federal, Eyalet ve Belediyeler düzeyinde) toplantı katılımcısı olarak yer almaktadır (DIK, 2010).

İkinci dönem Alman İslam Konferansı’nın birinci konu başlığı dönemi İçişleri Bakanı Thomas de Maiziere’nin genel kurul toplantısında yaptığı konuşmada belirttiği üzere “Kurumsallaşmış İş birliği, Entegrasyonla ilgili Proje Çalışmalarının Desteklenmesi” adını taşımaktaydı. Bu başlık altında imamların ülke ve toplum bilgisi konusunda eğitimlerin geliştirilmesi modeli, İslam din dersleri alanında var olan modeller üzerinden fikir alışverişi ve federal düzeyde uygulanabilecek bir model geliştirilebilir mi ve Alman İslam Konferansı buna katkı sağlayabilir mi soruları, İslam ilahiyatı bölümlerinin kurulması konuları üzerinde müzakere edileceği belirtmektedir. İkinci konu başlığının “Ortak Değer

⁷ Almanya İslam Konseyi (IR) önemli bir üyesi olan İslam Toplumu Millî Görüş’e (IGMG) yönelik hukuki kovuşturmalar nedeniyle konferans süreçlerine ve toplantılara katılım sağlamasına izin vermeyen “pasif üyelik” teklifini reddederek (Islamrat, 2010), Almanya Müslümanları Merkez Konseyi de (ZMD) taleplerinin dikkate alınmamış olması ve İslam konferansının “hiçbir bağlayıcılığı olmayan bir tartışma kulübü” olduğu gerekçesiyle (ZMD, 2010) Alman İslam Konferansı’nın ikinci dönemine katılmamışlardır.

Olarak Cinsiyet Eşitliğinin Yaşanması” adını taşımakta olduğu açıklanarak, bu konu başlığı altında Müslüman bayanların topluma daha fazla katılımlarının cesaretlendirilmesi ve desteklenmesi, cinsiyet rollerini belirleyen faktörler üzerine araştırma yaptırılması, zorla evlendirme konusunda kamuoyunun dikkatine sunup kabul edilmezliğinin anlatma yollarının müzakere edilmesi hedeflendiğini belirtmekteydi.

Üçüncü temel konu başlığı ise “Ekstremizm, Radikalleşme ve Toplumdan Ayırışmanın Önlenmesi” adını taşımaktaydı. Bu başlık altında din olarak İslam ile “İslamcılık/Fundemantalizm/Ekstremizm” arasında sınırların açık hale getirilmesi, konferansın bu konuda katkı sağlaması, bunun Müslümanların kendileri için önemli olduğu, zira İslam’ın din olarak çoğunluk toplum tarafından kabulünü güçlendirmesi açısından gerekliliği, bu yolla Müslümanlara yönelik hoşgörünün artmasına da katkı sağlayacakları ifade edilmekteydi. Bu başlıkta ayrıca Müslümanlar arasında radikalleşme ve antisemitizm konusunda somut pratik önlem çalışmalarının, Müslümanlara yönelik yabancı düşmanlığı içeren davranışlarla da nasıl mücadele edileceğinin de konuşulmasını hedefledikleri ifade edilmekteydi (DIK, 2010). Bakanın konuşmasında üzerinde durduğu konulara bakıldığında bu dönemde geçmiş dönemin kararlarına uygulanmasına öncelik verileceği görülmektedir. Kurumlar arası iş birliği imkânlarının proje bazlı desteklenmesi, cinsiyet eşitliği konusu, radikalleşmenin engellenmesine yönelik konuların öne çıktığı tespit edilebilir. DIK’ın bu döneminin çıktılarında biri 2012 yılında Almanya’da Cemiyet Hayatı başlıklı önemli bir araştırma yaptırılmış olmasıdır (DIK, 2012).

Toplumsal Katılım, Sosyal Hizmetler ve Manevi Rehberlik

Alman İslam Konferansı’nın üçüncü döneminde (2014-2017) yeniden İçişleri Bakanlığı görevini üstlenen İçişleri Bakanı Thomas de Maizière tarafından bazı yapısal değişikliklere gidilmiş, önceki dönemlerde yılda bir kez yapılan genel kurul [*Plenum*] yerini yılda iki kez toplanan yönlendirme kuruluna [*Lenkungsausschuss*] bırakmıştır. Yönlendirme kurullarının altında yılda dört kereye kadar toplanan çalışma komisyonlarının yer aldığı, bu komisyon toplantılarında ele alınan konuların yönlendirme kurulu toplantılarında sunumların yapıldığı, sonrasında üzerine konuşulduğu görülmektedir. Konferansın üçüncü döneminde en dikkati çeken hususlardan birisi önceki dönemlerde önemli tartışmalara sebep olan, bireysel Müslümanlar olarak katılımçıların konferansta yer almaması, bunun yerine on kadar Müslüman kuruluşun ve belli alanlarda uzman kişilerin katılımı olmalarıdır.

Bu dönemde Bakanlık ve Müslüman kuruluşlar tarafından ortak belirlenen somut uygulama yapılabilecek çocuk ve gençlere yönelik hizmetler, yaşlıların bakımı, İslami manevi rehberlik çalışmaları gibi konulara ağırlık verildiği, öncekilerde yer alan güvenlik merkezli sorunların yer almadığı dikkati çekmektedir. Bu anlamda konferansın bu dönemdeki iki başlığının; toplumsal katılımın bir konusu olarak sosyal hizmetler ve manevi rehberlik olarak belirlendiği görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer değişiklik de konferansın sorumluluğunun İçişleri Bakanlığı içinde artık göç ve mülteci biriminde değil,

Bakanlığın Kiliseler ve diğer dini cemaatlerle ilişkilerinden sorumlu toplumsal birlik ve entegrasyon biriminin sorumluluğuna verilmiş olmasıdır (Fülling, 2018, s. 80). Üçüncü dönem Alman İslam Konferansı'nda on üç çalışma komisyonu toplantısı ve dört yönlendirme kurulu toplantısı gerçekleştirilmiştir. 2014-2017 yılları arasında uygulanan üçüncü dönemde “DIK'da Bulunan Dini Çatı Kuruluşların ve Bağlı Cemiyetlerin Sosyal Hizmetleri Raporu”, “Almanya'da Ne Kadar Müslüman Yaşıyor?”, “Müslümanları İçin Yaşlı Bakımı”, “Müslüman Aileler Gözüyle Okul Öncesi Çocuk Bakımı” başlıklarında araştırmalar yaptırılmıştır.

Entegrasyon İçin Camiler

Alman İslam Konferansı'nın dördüncü dönemi (2018-2021) 2018 yılının Kasım ayında başlamıştır. Almanya'da Hristiyan Demokrat Birlik Partisi (CDU), Hristiyan Sosyal Birlik Partisi (CSU) ve Sosyal Demokrat Parti (SPD) arasında kurulan hükümetinin koalisyon sözleşmesinde Alman İslam Konferansı'nın devam ettirileceği karara bağlanmıştır (Bundesregierung, 2018, s. 134). Koalisyon hükümetinin İçişleri Bakanı Horst Seehofer 28-29 Kasım 2018 tarihinde Berlin'de Alman İslam Konferansı'nın dördüncü dönemini “Alman İslam Konferansı: Almanya'da Müslümanlar-Alman Müslümanlar” başlığını taşıyan açılış toplantısında “Almanya'da yaşanan, Almanya kökenli ve Almanya için bir İslamiyet” mottosu ile bir açılış konuşması gerçekleştirmiştir. Konuşmada Almanya Anayasası'nın değerlerini paylaşan Almanya'nın Müslümanları, Almanya İslamiyet'i vurgusu öne çıkarılarak, çalışma tarzı, katılımcılar ve konuları açısından yenilikler öngörüldüğü ifade edilmekte, konferansın daimî üyeliklere dayanan eski çalışma tarzını benimsenmeyeceği katılımcıların daha geniş ve farklı kesimleri kapsayacak ve çalışma tarzının daha esnek olacağı belirtilmektedir.

On dört yıllık mazisi olan Alman İslam Konferansı sürecinde en yeni olan konulardan birisi de özellikle camilerin entegrasyon süreçlerini teşvik edici finansman desteğinin gündemde olduğunu ifade edilmesi olarak görülebilir. Başka ülkelerin Almanya içindeki etkisinin azaltılmasına değinilen konuşmada bununla özellikle yurtdışından gelen imamlar konusunda somut adımlar atılacağı, imamların önümüzdeki süreçte Almanya'da yetiştirilmesine yönelik dini cemaatler tarafından somut adımlar atılmasını hedefledikleri görülmektedir. Açılış toplantısı kapsamında ayrıca Müslümanların temsilcileri, akademisyenlerin müzakereci olarak katıldıkları “Yerinde Entegrasyon Desteği”, “Almanya'da İman Eğitimi”, “Almanya'da Müslümanlar – Alman Müslümanlar” başlıklarında üç panel gerçekleştirilmiştir.

Alman İslam Konferansı'ndan sorumlu İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Dr. Markus Kerber açılış toplantısından iki hafta sonra İslami kuruluşların temsilcilerini Bakanlığa davet ederek açılış toplantısı ve DIK'ın gelecek çalışmaları konusunda görüşme ve fikir alışverişi gerçekleştirmiştir. Görüşmede konferansın bu döneminde sabit komisyonlar ve üyelik sisteminin olmadığı ancak İslami kuruluşların bu çalışmanın Almanya'da organize olmuş

İslam'ın temsilcileri olarak önemli rol oynayacakları mesajını verdiği görülmektedir (DIK, 2018).⁸ DIK'ın resmî sitesindeki bilgilere göre bu toplantılar sonrasında bir dizi çalışma grubu toplantısı gerçekleştirilmiştir. 29-30 Nisan 2019 tarihlerinde Almanya İçişleri Bakanlığı ile Almanya Aile, Yaşlılar, Kadın ve Gençlik Bakanlığı'nın davetiyle uzmanların "İslam ve Müslüman Düşmanlığı" başlıklı bir çalışma toplantısı düzenlendiği yer almakta, katılımcı bilgisi bulunmamaktadır (DIK, 2018). Yine Dr. Markus Kerber'in 29-31 Mayıs 2019 tarihleri arasında Müslüman yaşamını, eğitim faaliyetlerini, sosyal ve hayır hizmetlerini, manevi rehberlik çalışmalarını gözlemlemek üzere Köln, Mainz, Darmstadt, Penzberg (Bavyera) ve Münih'te ziyaretler gerçekleştirmiş olduğu, burada görülen sorunlar ve taleplerin DIK'ın gelecek çalışmalarına katkı sağlayacağı belirtilmektedir (DIK, 2018).

Yine DIK kapsamında 17-18 Haziran 2019 tarihlerinde Hannover şehrinde "İslami Cemiyetlerin Din Görevlilerinin Eğitimi" başlıklı devlet tarafından Aşağı Saksonya Eyaleti Bilim ve Kültür Bakanı, Federal İçişleri Bakanlığı ve yine Federal Göç ve Mülteci Bakanlığı yetkilileri, İslami kuruluşlarının temsilcileri ve akademisyenlerin katıldığı bir çalışma toplantısı gerçekleştirildiği görülmektedir (DIK, 2018). Toplantı neticesinde DIK'ın tek tip ve merkezi bir eğitim modeli talep edemeyeceği, etmemesi gerektiği konusunda fikir birliği olduğu, DIK'ın farklı modellerle eğitim sunanlar arasında bir ağ oluşturmaya katkı sağlayabileceği, cemiyetlerin şimdilik kendi çalışmalarını devam ettirmeleri, gelecekte yapılacak bir toplantı ile yeni gelişmelerin konuşulmasının uygun olacağının kararlaştırıldığı belirtilmektedir.

Bunların yanı sıra yukarıda önemine işaret edilen ve Federal Almanya İçişleri Bakanı Horst Seehofer'in konferansın açılış konuşmasında da ilan ettiği üzere 15 Kasım 2019 tarihinde yapılan toplantı ile "Entegrasyon için Camiler" başlıklı proje tanıtılmıştır. Proje desteğinin amacı Almanyadaki cami cemiyetleri ve cem evlerinin sosyal ve sivil toplum çalışmalarını güçlendirmek, profesyonel hale getirmek ve Müslüman olmayan komşuları ile daha yakın ilişkiler kurmak olarak belirtilmiştir. Toplantıda hükümetin önümüzdeki üç yıl içinde cami cemiyetlerinin oluşturduğu yerel ağların desteklenmesi için bütçe ayrıldığı duyurulmuştur. Proje kapsamında desteklenecek dernekleri Alman Çocuk ve Gençlik Vakfı (DKJS), Goethe Enstitüsü, Otto Benecke Vakfı ve Ortak Sosyal Yardım Vakfı'nın tespit ve ilgili derneklere uygun projeler geliştireceği ve danışmanlık yapacağı açıklanmıştır (DIK, 2019).

DIK kapsamındaki bir diğer çalışma toplantısı Federal Almanya İçişleri Bakanlığı ve Bertelsman Vakfı ortaklığında 4-5 Aralık 2019 tarihlerinde Berlin'de "Müslümanlar arasında Antisemitizm - Güncel Gelişmeler ve Çözüm Yolları" başlığı altında

⁸ Toplantıya aşağıda yer alan derneklerin temsilcileri katılmıştır: Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, Almanya Müslümanları Merkez Konseyi, Almanya Arnavut Müslümanlar Birliği, Almanya İslam Konseyi, Almanya Maliki Cemaati Birliği, Almanya Alevi Toplumu, Almanya Şii Cemaatler Birliği, İslam Merkezleri Konseyi Birliği, Almanya Ahmediyye Cemaati Birliği, Liberal İslam Birliği.

gerçekleştirilmiştir. Müslümanlar arasındaki antisemitizmin sayılar ve araştırmalar üzerinden tartışıldığı belirtilen çalışma toplantısına Yahudi cemaati yetkilileri, İslami kuruluşların temsilcileri, alanla ilgili uzmanlar, Bertelsman Vakfı yetkililerinin katıldığı, toplantının ikinci kısmında Müslümanlar arasında antisemitizmin önlenmesine yönelik projeler yürüten kuruluşların çalışmalarını anlattıkları belirtilmektedir (DIK, 2019). Bu dönemde son olarak imam yetiştirmek üzere kurularak Federal Almanya İçişleri Bakanlığı ve Aşağı Saksonya Eyaleti tarafından finanse edilen *Islamkolleg* projesinin açılış toplantısı 15.06.2021 tarihinde gerçekleştirilmiştir (DIK, 2021).

Antisemitizm ve Müslüman Düşmanlığı ile Mücadele, İmam Eğitimi

Almanya'da yeni hükümetin kurulmasının ardından Alman İslam Konferansının devam ettirileceği açıklanmış, Alman İslam Konferansının bu yeni dönemine (2022-..) hazırlık olarak Federal İçişleri Bakanı Nancy Faeser'in başkanlığında 10.05.2022 tarihinde bir çalıştay gerçekleştirilmiştir. Davetlilerin kamuoyuna yansımadağı çalıştayda katılımcılar, her biri dönüşümlü üyelerden oluşan iki turda kendilerini "Sosyal uyumun teşvik edilmesi", "Grup temelli düşmanlığın önlenmesi" ve "Müslümanların öz-örgütlenme yapılarının güçlendirilmesi" konu başlıklarında oturumlar gerçekleştirdiler. Toplantıyla ilgili basın açıklamasında Bakanlık, çalıştaydaki fikir alışverişi ve tartışma oturumlarını temel alarak DIK'ın mevcut beşinci döneminin planlamasına devam ettiğini, bu planlamaya federal düzeyde sorumlu bakanlıklar, eyaletler ve DIK'e dâhil olan diğer kurumların katılacağını, DIK'ın esnek ve duruma ya da konuya bağlı bir şekilde ele alacağı eylem alanları ve hedeflerin belirleneceği ifade edilmiştir (DIK, 2022).

Bu çalıştaydan yaklaşık altı ay sonra 07.12.2022 tarihinde yapılan resmi açılış toplantısı ile Alman İslam Konferansı'nın beşinci dönemi başlatılmıştır. Federal Almanya İçişleri Bakanı Nancy Faeser konuşmasında Alman İslam Konferansı'nın yeni döneminde Müslüman yaşamının çeşitliliğini yansıtanın çok önemli olduğuna, yeni inisiyatifler ve forumlar ortaya çıktığını, gençler ve özellikle Müslüman kadınların örgütlenip seslerini duyurduğunu vurgulayarak, konferansın geçmiş periyotlarındaki gibi sabit kurullar, çalışma gruplarının olmayacağını daha esnek formatlarla devam edeceğini ifade etmiştir. Faeser ayrıca İslam konferansının bu dönemdeki önceliğinin Müslüman düşmanlığı ile mücadele, Müslümanların ve Müslüman toplulukların süreçlere katılımını artırma ve imam eğitimi konusunda ilerleme kaydetmek gibi hususların beşinci dönem çalışma programının da merkezinde yer alacağını ifade etmiştir (BMI, 2022).

Müslüman düşmanlığıyla mücadele çabalarını yoğunlaştırmak ve özellikle de 19 Şubat 2020 tarihinde Hanau'da meydana gelen ırkçı saldırılara yanıt vermek amacıyla Federal İçişleri Bakanlığı Eylül 2020'de Müslüman Düşmanlığı Bağımsız Uzman Grubu'nu (UEM) toplamıştır. UEM, Almanya'da Müslüman karşıtlığı ve İslamofobinin mevcut ve değişen tezahürlerini analiz etmek ve bağımsız çalışması sonucunda bir rapor sunmak ve Müslüman karşıtı nefret ve İslamofobik dışlama ile mücadele için öneriler geliştirmek üzere

görevlendirilmiştir. UEM'in çalışmaları Federal İçişleri Bakanlığı tarafından Alman İslam Konferansı fonlarıyla desteklenmiştir. UEM'in nihai raporu 29 Haziran 2023 tarihinde düzenlenen bir basın toplantısıyla Federal İçişleri Bakanlığı'na teslim edilerek tanıtılmıştır.

Raporun temel sonuçlarından biri Müslüman düşmanlığının toplumun geniş kesimlerinde yaygın olduğu yönüdeyken diğer bir sonucu, aşağılanma ve düşmanlık gibi tavırların, pek çok Müslüman ve bu şekilde algılanan kişiler için gündelik hayatın bir parçası olmasıdır. İslam ve Müslümanların Alman medyasında özellikle olumsuz bağlamlarda yer almaya devam ettiği tespiti yapılan raporda ayrıca Müslüman öğrenciler ve öğretmenlerin de eğitimde Müslüman düşmanlığını ve Müslüman karşıtı ırkçılığı birçok şekilde deneyimledikleri belirtilmektedir. Genel olarak, Müslüman kimlik göstergeleri orantısız bir şekilde ön plandadır. Özellikle sorun teşkil eden eylem ve davranışlar tek taraflı olarak 'İslam'a' veya 'Müslüman kültürüne' atfedilmektedir. Raporda bir diğer dikkat çekilen husus Federal Hükümette, partilerde, Federal Meclis'te ve mahkemelerde Müslüman karşıtı klişelere katkı sunulduğuna dair tespitlerin yer almasıdır. Raporda ayrıca temel sorunlardan birisi olarak Alman din politikaları Alman din anayasa hukukunun çerçevesi özgürlükçü olmasına rağmen İslam söz konusu olduğunda okul sistemi, finansal destekler, manevi hizmet alanları [*schulwesen, finanzielle unterstützung, seelsorge*] gibi konularda uygulamada istenilen yerde olunmadığının vurgulanmasıdır. Bu açıdan siyasette, meclis ve partilerin gündeminde İslam politika alanının genel meselelerinin günlük olaylar üzerinden değerlendirilmesi gibi bir yaklaşım sorununun var olduğu tespiti yapılmaktadır. Sanat ve kültür alanında da (sinema, tiyatro, müzeler) İslam ile ilgili önyargıların yoğun bir şekilde yer aldığı rapordaki bir diğer tespittir. (DIK, 2023)

DIK beşinci dönem kapsamında, 21-22 Kasım 2023 tarihlerinde yıllık toplantısı için başkent Berlin'de bir araya gelmiştir. "Toplumsal Barış ve Demokrasiye Bağlılık: Toplumsal Bölünme Zamanlarında Antisemitizm ve Müslüman Düşmanlığıyla Mücadele" başlığı altında yapıldı. 7 Ekim 2023 tarihinden itibaren Filistin ve İsrail'de yaşanan olayların gölgesinde gerçekleşen toplantıya Almanya'da Müslümanların geniş kesimlerinin temsil eden kuruluş yetkilileri davet edilmemiştir. Federal Almanya İçişleri Bakanı Nancy Faeser Almanya'da Müslüman düşmanlığı sorunu olduğunu vurgularken, konuşmasında Müslümanlar arasında antisemitizmin yaygın olduğu iddiasına geniş yer vermiş, İsrail'in güvenliği, antisemitizmle mücadele ve ülkedeki Yahudileri korumanın Almanya'nın devlet meselesi olduğuna vurgu yapmıştır (BMI, 2023). Eski Almanya Cumhurbaşkanı Wulff'un Müslümanların Yahudilere yönelik nefretinin köklerinin bu dinin tarihinin derinliklerine uzandığını ifade etmesi Müslümanların temsilcileri tarafından tepki ile karşılanmıştır (Perspektif, 2023).

Ekim 2023 itibarıyla İsrail'in saldırılarını şiddetlendirdiği olaylar sonrasında Almanya'da camilere saldırılar artmış, kendilerini ifade etme hürriyetleri kısıtlanmış görünmektedir. DIK çerçevesinde yapılan son toplantı da antisemitizm sorunu ön planda olacak şekilde ele

alınmış, DIK platformu Müslümanlara ne yapmaları gerektiğini dikte eden bir platform hüviyetine bürünmüş görünmektedir. Son gelişmeler ışığında 2022 ile başlayan yeni dönemin konferansın başlangıç yıllarında olduğu gibi güvenlik merkezli, Müslümanları potansiyel tehdit olarak gören yaklaşıma doğru evrileceğini öngörmek yanıltıcı olmayacaktır.

Konferansın Temel Konuları ve Neticeleri Üzerinden Değerlendirmesi

DIK kapsamında 2006 yılından bu yana konularına göre alt başlıklara veriler sağlayan birçok araştırma (DIK, 2022)⁹, inceleme, rapor, yayın, dokümantasyon ortaya çıkmıştır. Bunların dışında Alman İslam Konferansı oturumları, çalışma gruplarının sonuç raporları, tavsiye mahiyetinde metinler ve analiz çalışmaları da bulunmaktadır. DIK'ın ağırlıklı olarak bir istişare platformu olduğu üretilen bu metinlerde de görülmektedir. “Uygulamada Önemli Konularda Neticeler ve Tavsiyeler” (2006-2013) başlığı altında 2013 yılında yayımlanan raporda (DIK, 2013) konuların içeriğinde genel temenniler, toplantılarda aktarılan görüşler, din derslerinin hukuki çerçevesi konusunda analizlerin yer aldığı görülmekte, DIK kapsamında uygulamaya yansıyan somut neticelerin azlığı bu metinde de ortaya çıkmaktadır. DIK'ın baştan bu yana işlevi ve faydaları üzerine her daim tartışmaların da olduğu görülmektedir. Zaman zaman katılımcıların DIK'ın sadece konuşulan neticeye varılmayan bir platform olduğu yönünde görüşler de olmuştur (ZMD, 2010). DIK'ın Almanya'daki Müslümanlara katkıları neler oldu sorusu önemlidir ve aşağıda bu hususlara temel başlıklar altında değerlendirilmektedir.

Dini Organizasyonların Aralarındaki İş Birlikleri

2006 yılında başlayan Alman İslam Konferansı'nın önemli neticelerinden biri İslami çatı kuruluşların bir araya gelerek bir konsey kurmaları olmuştur. Konferansa katılan kuruluş temsilcileri yakın iş birliği gereğini görerek 2007 yılında Almanya Müslümanları Koordinasyon Konseyi'nin (KRM) kurulma kararını almışlardır. Bir kuruluş sözleşmesi (iç tüzük) oluşturularak; DİTİB, Almanya İslam Konseyi (IR), İslam Kültür Merkezleri Birliği (VIKZ)¹⁰ ve Almanya Müslümanları Merkez Konseyi (ZMD) 28 Mart 2007 tarihinde

⁹ Almanya'da Müslümanlar [*Muslimen in Deutschland*] 2007, Almanya'da Müslüman Yaşamı [*Muslimisches Leben in Deutschland*] 2009, Almanya'da İslami Cemiyet Hayatı [*Islamisches Gemeindeleben in Deutschland*] 2012, Hristiyan ve Müslüman Göçmenlerde ve Almanlarda Cinsiyet Rollerini [*Geschlechterrollen bei Deutschen und Zuwanderern christlicher und muslimischer Religionszugehörigkeit*] 2014, Alman İslam Konferansında Temsil Edilen Kuruluşlar ve Üye Cemiyetlerinin Sundukları Sosyal Hizmetler [*DIK Studie Soziale Dienstleistungen von Muslimen*] 2015, Almanya'da Ne Kadar Müslüman Yaşiyor [*Wie viele Muslime leben in Deutschland?*] 2015, Müslümanlar için Yaşlı Bakımı [*Altenpflege für Muslime*] 2015, Müslüman Aileler Gözüyle Okul öncesi Çocuk Bakımı [*Vorschulische Kinderbetreuung aus Sicht muslimischer Familien*] 2017, Almanya'da Müslüman Yaşamı 2020 [*Studie „Muslimisches Leben in Deutschland 2020*] 2021.

¹⁰ VIKZ, 20.10.2023 tarihinde sitesinde yayınladığı basın bildirisinde gerekçesine dair detay bilgi vermeden kurucu üyesi olduğu Koordinasyon Konseyinden (KRM) ayrıldığını açıklamıştır.

Federal Almanya Cumhuriyeti Müslümanları ortak temsil yapısının oluşturulmasını karara bağlanmıştır (KRM, 2007). Söz konusu birlik kendisini Müslümanların temsilcisi, siyaset ve toplum nazarında muhatap olarak görmektedir. İç tüzüğe göre hedefi Almanya'da devlet sözleşmeleri çerçevesinde İslam'ın tanınmasının hukuki ve organizasyonel şartlarının oluşturulması olarak belirlenmiştir. Bu hedeflere ulaşmak için KRM eyalet birlikleri ve yerel birliklerle iş birliği gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Konseyin en üst organı, üye kuruluşların temsilcilerinin yer aldığı, genel kuruldur. KRM üyeleri, kendi özerk yapılarını korumakla beraber, faaliyetlerini birbirinden bağımsız şekilde yürütmektedirler. Ortak yapılan en önemli faaliyet "Açık Cami Günü" organizasyonu olduğu yorumu getiren araştırmacılar bulunmaktadır (Lemmen, 2017, s. 319-20). Almanya'da Müslümanları ilgilendiren gelişmelerde (ırkçı saldırılar, başörtülü memuriyete ilişkin yasa tasarıları vb.) basın açıklamaları ve görüş beyanları konseyin çalışmaları arasındadır. Buna ek olarak korona pandemisi döneminde camilerin almaları gereken önlemlere ilişkin bilgilendirme görevini üstlendikleri görülmektedir (KRM, 2024). KRM potansiyel olarak iş birliği alanlarını genişletilebilecek, eyaletlerde de yapılar oluşturabilecek, Müslümanların ortak menfaatlerini temsil etme ile ilgili fırsatları iyi değerlendirmesi halinde farklı Müslüman çatı kuruluşlara daha fazla ortak hareket imkânı sunabilecek önemli bir yapıdır.

Radikalleşmenin Önlenmesi

Alman İslam Konferansı'nın başlangıcından beri en temel konularından birini Müslümanlar arasında radikalleşmenin önlenmesine yönelik tedbirler üst başlığı altında gündeme getirilmesi, bu yönde çalışma grupları oluşturulmasıdır. Bu anlamda birinci dönemde "Güvenlik ve İslamcılık Müzakere Yuvarlak Masası" olarak adlandırılan, Müslümanlar ve güvenlik kurumlarının nasıl iş birliği içinde olabileceklerinin tartışıldığı bir platform olmuş, "Önlem İş birliği Clearingstelle" adı altında Göç ve Mülteci Bakanlığı bünyesinde muhatap bir büro oluşturulmuştur (DIK, 2008). Yine ikinci dönemde görüşmelerin bir konu başlığı ise "Ekstremizm, Radikalleşme ve Toplumdan Ayrışmanın Önlenmesi" adını taşımaktaydı. İlk iki dönemde önlem tedbirleri adı altında Müslüman kuruluşların Alman güvenlik güçleri ile iş birliği talepleri ile potansiyel tehdit olarak görülmesi özellikle ilk iki dönemde yoğun bir şekilde gündem olmuş, bununla ilgili kapsamlı tartışmalar, bazı katılımcıların bu alanlarda iş birliği yapmayı reddetmeleri sebebiyle konferanstan ayrılmalar yaşanmıştır. Almanya'daki İslami dernek ve cami cemiyetleri entegrasyon ve güvenlik politikalarının bir enstrümanına indirgenmemeli, gerçek varlık sebepleri olan dini ihtiyaçların karşılanmasına yabancılaştırılmamaları gerektiği (Yaşar, 2012, s. 240) geniş tabanlı Müslüman dini kuruluşların ortak yaklaşımı olarak değerlendirilebilir.

İlk dönemlerde doğrudan gündemde olmayan İslam ve Müslüman düşmanlığı ile mücadele konusunun da DIK kapsamındaki müzakereler sonucunda gündeme getirildiği, Müslümanlar arasında antisemitizm konusu ile beraber çalışma gruplarının ara raporlarına yansıdığı görülmektedir (DIK, 2012). Özellikle 2013 yılında kamuoyunda "Afiş

kampanyası” olarak bilinen faaliyete gelen itirazlar hükümetin bu konuda geri adım atmasına sebep olmuştur (DW, 2013). Söz konusu Afiş kampanyasında Federal Almanya İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan ve aralarında başörtülü kadınların da bulunduğu Müslüman gençlerin fotoğraflarının yer aldığı afişlerin üzerinde “Kayıp” yazmakta ve afişteki metinde ailelere çağrıda bulunularak, çocuklarında köktendinci eğilimler görmeleri halinde Federal Göç ve Mülteciler Dairesi’nin konuyla ilgili danışma hattını aramaları istenmekteydi. Konferansın üçüncü döneminde radikalleşmenin önlenmesine ilişkin doğrudan bir başlık açılmadığı görülmektedir. DIK’ın son iki döneminde bu konuların pek ön planda olmadığı gözlemlenmektedir. Özellikle son yıllarda cami saldırılarının çokça artması bunun nedeni olabilir, ama siyaset yapıcılarının Müslümanlara yönelik şiddet ve saldırılarla ilgili tedbir almak konusunda hızlı oldukları, gerekli adım attıklarını söylemek zordur.

Alman İslam Konferansı’nın radikalleşme tedbirleri başlığı altında yürüttüğü müzakerelere platformlarının bir çıktısı olarak federal, eyalet ve yerel yönetimler düzeylerinde çeşitli derneklerle projeler uygulamaları ile iş birliği yapılmaktadır. Bu anlamda Federal Aile Bakanlığı demokrasi düşmanı olarak nitelediği akımlara karşı mücadele için Federal hükümetin ekstremizmin önlenmesi ve demokrasinin desteklenmesi amacıyla federal düzeyde “Demokrasiyi Yaşamak” başlığı altında eyalet ve yereldeki sivil toplum ile proje destekleri sunduğu bir program yürüttüğü görülmektedir (DL, 2020). Program çerçevesindeki ana başlıklardan birisi de “İslamcı Radikalleşmenin Önlenmesi” başlığını taşımaktadır. Bu başlıklar ilgili 2015-2019 yılları arasında yapılan çalışmalar, iş birliği yapılan kurumlar ve verilen proje destekleri hakkında bilgilen sunulan bir rapor yayınlanmıştır (BMFSFJ, 2018). Bu projelerin ne kadar geniş bir kitleye ulaştığı, ne şekilde uygulandığı ve neticeleri hakkında bir fikir yürütebilmek zordur. Ancak Müslümanlara önyargı ile yaklaşılması, radikalleşmenin var olduğundan daha fazla boyutlarda gösterilmesi, Müslümanların potansiyel tehdit olarak algılanmasına sebep olması noktasından bakıldığında olumsuz neticeleri olduğu belirtilmelidir. DIK’ın devam eden döneminde de her ne kadar antisemitizm ve Müslüman düşmanlığı ile mücadele başlıkları adıyla yürütülse de Müslüman topluma ve ibadethanelerine yönelik saldırılar raporlara yansımaktadır. (DİTİB, 2022) Nitekim konferansın son dönemlerinde Müslüman düşmanlığına karşı önlemler konusu gündeme gelmeye başlamıştır. Alman İslam Konferansı’nın Müslümanlara potansiyel tehdit ve buna karşı güvenlik önlemlerinde işbirliğinin parçası olarak görülen bu başlık altındaki çalışmalar Almanya’daki Müslümanlar açısından haklı olarak en rahatsız edici boyutu oluşturmaktadır.

Din Görevlileri/İmamların Almanya’da Eğitilmesi

DIK’ın en önemli başlıklarından bir tanesi de Almanya’daki cami cemiyetlerinde ya da ilgili alanlarda görev yapan kurumlarda dini ve manevi rehberlik görevi üstlenebilecek din görevlilerinin/imamların Almanya’da yetiştirilmeleridir. Bu amaçla Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı girişimiyle altı devlet üniversitesinde beş tane İslam ilahiyatı bölümü

kurulmuştur. Almanya Bilim Konseyi'nin Almanya'daki İslam ilahiyatı bölümlerinin oluşturulması hakkında 2010 yılındaki tavsiyesi üzerine (WR, 2010) Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı 2011 yılından beri Tübingen, Frankfurt (Giessen), Münster, Osnabrück ve Erlangen-Nürnberg'te başlangıçta beş yıllık bir destekle İslam ilahiyat bölümlerini açılmasını finanse etmiştir. Dairenin 2019-2025 çerçeve programında İslam ilahiyatı bölümlerinin 2011 yılından beri finanse edildiği desteklediği belirtildiğinden desteğin devam ettiği anlaşılmaktadır (BMBF, 2020). Ayrıca 2018 yılı içinde Berlin Senatosu Berlin Humboldt Üniversitesi'nde İslam İlahiyat Enstitüsü kurulması kararı alınmıştır (Berlin, 2018). Berlin Humboldt Üniversitesi'nde kurulan İslam İlahiyatı Bölümü 2019/20 güz döneminde eğitim faaliyetini başlamış bulunmaktadır (Berlin, 2019). Baden Württemberg Eyaleti'nde üç pedagoji yüksekokulunda (Karlsruhe, Ludwigsburg ve Freiburg) (PH, 2019) İslam ilahiyatı ve İslam din pedagojisi bölümleri yer almakta iken, bu bölümler İslam din dersleri için eğitmen yetiştirmeyi hedeflemektedir. İslam ilahiyatı bölümlerinin İslam dini cemaatlerinin temsilcilerinin de yer aldığı danışma kurulu ile iş birliği içinde çalışmaları öngörülmekte, kürsülerdeki görevlendirmeler, eğitim ve sınav yönetmeliklerini beraber oylamaları gerekmektedir. Fakat söz konusu danışma kurullarının oluşturulmasının da tartışmalara neden olduğu görülmektedir (Mediendienst-Integration, 2019). Netice itibarıyla Almanya'nın, İslam ilahiyatı bölümlerinin kurulmasına, sürdürülmesine ve ayrıca bunlara yönelik diğer araştırma ve geliştirme çalışmalarına ciddi finansman ayırdığı belirtilmelidir (BMBF, 024).

Bununla beraber Almanya'da İslam ilahiyatı bölümlerinin var olan cami cemiyetlerinde din görevlisi ihtiyacını ve gereksinimlerini karşılayacak bir insan kaynağını yetiştirme potansiyel ve yeterlilikleri tartışmalıdır. IGMG, imam yetiştirmek üzere BeMuF – Mainz İlahiyat Meslek Okulu isimli bir kurum oluşturarak imamları yetiştirme yoluna gitmiştir (BEMUF, 2022). İslam Kültür Merkezleri Birliği (VIKZ) resmî sitesinde yer alan bilgilerde (VIKZ, 2020) imamların Almanya'da yetiştirilmesinin önemini çok erken fark ettikleri, seksenli yıllardan beri Almanya'da doğmuş ve büyümüş kişileri imamları olarak Almanya'da yetiştirdikleri ifade edilmektedir. Seksenli yılların ortalarında itibaren Türkiye'den imam görevlendirmesi yapılması dolayısıyla Almanya ile Türkiye ilişkileri açısından önemli olan bu konu özellikle Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB)'ni yakından ilgilendirmektedir. DİTİB Almanya'nın bu konuda örneğin Aralık 2019'da ilgili yönetmelikte yapılan değişiklik ile Almanya'da görev yapacak yabancı din görevlilerine en az A2 seviyesinde dil şartı getirmesi gibi kısıtlamalara gitmesi ve imamların Almanya'da yetiştirmesi talebi neticesinde Almanya'nın Kuzey Ren Vestfalya (KRV) eyaletindeki Dahlem beldesinde, "İslam Din Görevlileri Eğitimi" programını 2020'de başlatmış bulunmaktadır (DİTİB, 2020). Nitekim bu konuda önemli gelişme imam yetiştirmek üzere dernek statüsünde kurulan *Islamkolleg* projesidir. Proje Federal İçişleri Bakanlığı ile Aşağı Saksonya Eyaleti Bilim Bakanlığı tarafından finanse edilmektedir. (Islamkolleg, 2021) 2021-2023 yılları arasında eğitime katılan 26 katılımcıya 30.09.2023 tarihinde düzenlenen

mezuniyet programında sertifikaları takdim edilmiştir (Islamkolleg, 2023). Bu konuda en güncel gelişme Federal İçişleri Bakanlığı 14.02.2023 tarihindeki basın bildirisinde Diyanet ve Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği (DİTİB), Türkiye'den Almanya'ya devlet tarafından imam gönderilmesine kademeli olarak son verilmesi konusunda mutabakata vardıklarını açıklamış olmasıdır. Açıklamada ortak bir eğitim kapsamında yılda 100 imamın Almanya'da eğitilmesi ve Türkiye'den gönderilen imam sayısının da kademeli olarak aynı oranda azaltılması öngörüldüğü belirtilmektedir (BMI, 2023). Konuyla ilgili DİTİB de yaptığı basın açıklamasında Türkiye'den imam gönderilmesini zamanla sona erdirecek adımların atılacağını açıklayarak, detaylar 2024 başında kamuoyuna duyurulacağını belirtmiştir (DİTİB, 2023). Böylece yıllardır tartışma konusu olan yurtdışından gelen imam görevlendirmesinin resmi olarak sonlandırılması konusunda adımların yakın zamanda atılacağına dair resmî açıklamalar yapılmış olup, uygulamada nasıl ilerleyeceğini ise zaman gösterecektir. Devletin din görevlisi yetiştirilmesine müdahil olmasının vazifesi olmaması sebebiyle eleştirilmesi haklı gerekçelere dayansa da (Camiahaber, 2021), Müslüman din görevlisi yetiştirilmesinin eğitim sisteminde yer bulmasına, kurumsallaşmasına giderek de devletin dini cemaatlere sunması gereken hizmetleri beraber getirebileceği düşünüldüğünde uzun vadeli olarak Almanya'daki Müslüman toplumun yararına olabileceği görülmelidir. Kaldı ki dini cemaatler daha öncesinde uzun yıllardır bu ihtiyacı görmüş, ilgili bölümde işlendiği üzere gençlik potansiyellerini bu yönde yetiştirmenin de yollarını aramışlar, günümüzde de kendi müesseseleri ile de din görevlisi yetiştirmektedirler.

İslam Din Dersleri

Almanya'da Müslümanlar açısından önemli konulardan biri de şüphesiz resmi okullarda İslam'ın bir ders olarak sunulmasıdır. Almanya'da dokuz eyalette ilk ve ortaöğretim düzeyinde İslam din dersleri farklı modeller altında¹¹ uygulanmaktadır. İslam din dersleri de Almanya'da eyaletlerin sorumluluğunda bulunduğu için farklı uygulamalar yapıldığı görülmektedir. İslam din dersleri uygulaması konusunda on altı eyalette güncel durumun bilgisinin toplandığı kısa raporda detaylı bilgiler bulunmaktadır (Mediendienst-Integration, 2023). Buna göre Almanya'da on bir eyalette, 70.000'in üzerinde öğrenci 900'den fazla okulda farklı formatlarda İslam dersi almaktadır. Almanya'daki Müslüman nüfus dikkate alındığında sayıların çok düşük olduğu göze çarpmaktadır.

Almanya'da İslam din dersi konusu eyaletlere göre farklı modellerin olduğu karmaşık bir manzara arz etmektedir. İslam akidesinin Müslüman öğrencilere öğretilmesi amacıyla bizzat Müslüman dini kuruluşlar ile ortak olarak yürütülen ders çalışması sınırlı sayıdadır. Bunlarda dahi Müslüman dini kuruluşların içerik oluşturma, eğitimin sunulması

¹¹ Müslüman dernekler aracılığı ile dini inancı doğrultusunda [*Bekennnisorientiert*] İslam din dersleri, Müslüman partnerler ile model projeler [*Modellprojekte*], Devletin sorumluluğunda İslam din bilgisi [*Islamische Religionskunde*] dersleri, Herkes için mezhepler arası din dersleri [*Interkessioneller Religionsunterricht*]

konularında ilgili eyaletin müdahil olduğu bir durum mevcuttur. Model projeler üzerinden yürütülen çalışmalarda da aynı şekilde Müslüman kuruluşlar sürece dâhil edilmiştir, ancak ana aktörün yine ilgili eyaletin eğitim bakanlığı olduğu görülmektedir.

Özellikle 2019 yılında bazı model projelerin süresinin dolması ile yeni adımlar atıldığı, din özgürlüğü nedeniyle devletin müdahil olmaması gereken alanlar da çeşitli kurullar oluşturma, devletin kontrolünde, yönetimini belirlediği vakıflar oluşturma gibi yöntemler ile İslam din dersinin kontrolünün sağlandığı anlaşılmaktadır. Burada belirtilen gelişmelerin Alman İslam Konferansı'nda oluşturulan platformun ve görüşme konularının eyaletlerde bir yönüyle yansımaları olarak görülebilir. Eyaletlerde İslam din dersi konusunda aktif olan aktörlerin İslam din derslerinin kendi yaşadıkları eyaletlerdeki gelişmelerin de birer parçası oldukları gözükmektedir. İslam din dersleri Almanya'da yaşayan Müslümanların geleceği, dini toplulukların nesillerine dinlerini öğretmesinin eğitim sisteminin parçası olması çok önemli husustur. Müslümanların; İslam din dersi öğretmenlerinin yetiştirilmesi, Müslüman öğrencilerin derslere katılımının artırılması, derslerin farklı sınıf düzeylerine yayılması ve giderek artırılması gibi konularda aktör olarak konferansta bulunmaları platformun buna fırsat sunması açısından önemlidir.

Manevi Rehberlik ve Sosyal Hizmet

DIK kapsamında, 2016 yılından beri hastanelerde manevi rehberlik hizmeti verilmesi konusunda toplantılar yapıldığı, bu konunun önemi ve zorlukları üzerinde durulduğu görülmektedir. DIK çerçevesinde hastanelerde manevi rehberlik konusunda dernekler arasında iş birliği, dini grupların birbiri ile iş birliği yapabileceği hangilerinin yapamayacağı, manevi rehberliği konseptinin geliştirilmesi, üniversitelerdeki İslam ilahiyatı bölümleri ile iş birliği gibi başlıklar yer almaktadır. Bu anlamda bazı dernekler bünyesinde İslami manevi rehberlik konseptinin çalışılmaya başlandığı da belirtilmektedir. DIK aynı zamanda bu alanda tecrübeleri olan Kilise manevi rehberlik kuruluşlarının da bu çalışmalarını desteklemesi tavsiyesinde bulunmaktadır ki bu pratikte de hayata geçmiş görünmektedir. DIK'ta temsil edilen İslami organizasyonlar "İslami hastane manevi rehberliği" adı altında çalışma grubu kurup, Pfalz Protestan Akademisi'nin desteği ile çalışmalar yapmaktadırlar. Çalışılan konular; İslami hastane manevi rehberliği hususunda kapsamlı bir taslak, eğitim ve sertifikalar için asgari bir standart belirlemek, gönüllülük ve meslek olarak manevi rehberlik sistemini zemin çalışması, model projelerin finanse edilmesi imkânlarını araştırma olarak gözükmektedir.

Hapishanelerde manevi rehberlik konusu da DIK'ın çalışma gruplarında konuşulmakta ve DIK'ın manevi rehberlik alanındaki raporunda dernekler arasında iş birliğinin yoğunlaştırılması, federal ve eyalet düzeylerinde muhatapların belirlenmesi, İslami hapishane manevi rehberliği konseptinin oluşturulması vb. tavsiyeler bulunmaktadır. DIK'ın ilgili raporunda (DIK, 2017) federal ve eyalet düzeyindeki kurumlar ile DIK'ta temsil edilen İslami organizasyonlar aynı zamanda askeriyede manevi rehberliğin yerleşmesini de

orta ve uzun vadeli bir hedef olarak koymuşlardır. Bu konudan sorumlu Federal Savunma Bakanlığı'dır. Alman ordusunda askerlik hizmetini yapan (2017 yılı itibarıyla) Müslüman asker sayıları, dini aidiyet bilgisinin isteğe bağlı alınabilmesi nedeniyle kesin olmamakla beraber 1500 kadar olduğu (tüm ordunun yüzde 0,9'u) belirtilmektedir (DIK, 2017). 2017 yılındaki bu çalışmaların sonucu 2019 yılında ortaya çıkmaya başlamıştır. Almanya'nın Rheinland-Pfalz Eyaleti'nde 2019 Eylül ayından itibaren Müslüman mahkûmlara "manevi bakım" konusunda rehberlik hizmetinin sunulacağı, eyaletteki hapisanelerde yaklaşık 3200 mahkûmun bulunduğunu, bunların 500'den fazlasını Müslümanların oluşturduğu, hizmet verecek uzmanların üç tam gün çalışacak ve ücret karşılığında Almanca hizmeti de sunacağı belirtilmektedir (Perspektif, 2019).

DIK, sosyal hizmet [*Wohlfahrtpflege*] konusunu da toplumsal katılımın önemli bir parçası olarak 2014 yılından itibaren konuları arasına almış bulunmaktadır. Sosyal hizmet konusu devlet dini cemaatler arasında iş birliği açısından merkezde yer alan konulardan biridir (IKWEV, 2020)¹² Almanya'daki Müslümanlar da diğer dini veya dünya görüşü sahibi kurumsallaşmalar gibi sosyal hizmet kuruluşlarını kendi inançları çerçevesinde organize etmek haklarını sahiptirler. DIK çerçevesinde ise bu kuruluşların da daha fazla tanınması, sağlam bir zeminde hareket etmeleri ve iş birliği alanında neler yapılabileceği müzakere edilmektedir. Bu anlamda DIK çerçevesinde katılımcılar federal düzeyde Müslüman Sosyal Hizmet Birliği gibi bir yapı kurulmasının çatı kuruluşlar arasında tartışıldığı ifade edilmektedir. Almanya devleti açısından özellikle son yıllarda Almanya'ya Müslüman göçünün artması sebebiyle böyle bir Müslüman kuruluşun daha merkezi görevler üstlenebileceği konuşulmaktadır. Özellikle bu alanda çocuk, gençler ve yaşlılara yönelik yardımların DIK bünyesinde gündem olduğu belirtilmektedir. Sosyal hizmet çalışmaları kapsamında farklı alanların üzerinde durulması gerektiği, bunlardan ilkinin İslami kuruluşların bünyelerindeki sosyal hizmet faaliyetlerinin kültürlerarası bir açılım sağlaması ve sundukları hizmetleri ve kuruluşlarını genel topluma açmaları ve bu yöndeki önyargıların kırılmasına yönelik çalışmalar oluşturmaktadır. İkinci olarak İslami kuruluşlar içinde sosyal hizmet işleyişleri, devlet kurumlarının sundukları destekler, imkânlarla ilgili kapsamlı bir bilgilendirme ve danışma sistemi kurulmasıdır. Diğer bir konu da İslami sosyal hizmet kuruluşlarının var olan çocuk ve gençlere destekler, yaşlılara destek ağları gibi yapılar ile iş birliğinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi yönünde iş birliği ve katılım çalışmalarının artırılmasına dair fikirlerdir.

DIK'ın çalışmalarında manevi rehberlik ve sosyal hizmet konusuna ilişkin görüldüğü kadarıyla bir istişare platformu kurulmuş hastanelerde, hapisanelerde, orduda manevi rehberlik başlıklarında bazı çerçeve teklifler ortaya konulmuş bulunmaktadır (DIK,

¹² Bu çerçevede 2016 yılında Sosyal Hizmet Alanında İslami Yetkinlik Merkezi [*Islamisches Kompetenzzentrum für Wohlfahrtswesen (IKW) e.V.*] ismiyle bir dernek kurulmuştur. Federal Aile, Yaşlılar, Kadın ve Gençlik Bakanlığı (BMFSJ) tarafından desteklenmektedir.

2024). Bu tür konularda eyaletlerin yetkili olması sebebiyle her bir eyalette eyalet yönetimleri ve ilgili dini kuruluşların girişimleri ile bazı gelişmeler yaşanmaktadır. Bazı yerlerde sürecin devam ettiği, ancak bu konularda var olan kurumsal yapıların iş birliklerinin sağlanması, çalışma alanlarının farklılaşması, daha kapsayıcı kurumsallaşmaların oluşması, kurulanların da kapasitelerini geliştirmelerinin uzun süre alabileceği görülmektedir. Almanya'daki Müslüman organizasyonların Kiliselerin benzer alandaki kurumlarında olduğu gibi manevi rehberlik ve sosyal hizmet konularında kapasitelerini geliştirme, genç yaşlı kesimin güncel ve gelecekteki ihtiyaç ve taleplerini karşılanması, profesyonelleşme, devlet finansmanında mesleklerin oluşturulması gibi konularda planlı ve programlı gelişmeler için konferansın bu başlıkları Müslümanlar açısından çok önemlidir.

Sonuç

Almanya siyaset yapıcılarının özellikle 2000'li yıllardan itibaren İslam ve Müslümanlarla ilgili konuları programlarına aldıkları görülmektedir. Almanya'da kurulan son beş hükümetin koalisyon sözleşmelerinde yer alan bu konular Alman İslam Konferansı'nın da konuları arasındadır. Müslümanların entegrasyonu, radikalleşme ve ekstremizmle mücadele, din görevlilerinin eğitimi, İslam din dersleri, manevi rehberlik ve sosyal hizmetler gibi konuların Müslümanların dahil edildiği yeterli düzeyde olmasa da Müslüman aktörlerin içinde yer aldıkları, fakat devletin büyük ölçüde belirleyici olduğu bu platform üzerinden yürütülmektedir. Alman İslam Konferansı'nın istikrarlı sürdürülmesi Almanya'daki Müslüman varlığının tarihi ve meseleleri dikkate alındığında konferans gündem ve çalışma başlıkları geç atılmış ancak önemli adımlar olarak görülmelidir. Fakat konferansın her döneminde ortak olan Müslümanların radikalleşme ve hatta terör bağlamında gündem olması yine geniş kitlelere hitap eden Müslüman kuruluşlarla bireysel Müslüman olarak nitelenen kesimin çoğunun aynı düzeyde temsil imkânının devlet tarafından sunulması konferansın Müslümanlar açısından en olumsuz yönüdür. Bununla beraber Alman İslam Konferansı'nın Almanya'daki Müslümanlar açısından önemli gelişmeleri ortaya çıkardığı tespit edilmelidir. Öncelikle Müslüman kuruluşlar arasında üst bir koordinasyon kurulu oluşturulmuştur. Farklı kesimlerden Müslümanların ve ilgili kamu temsilcilerinin bir araya gelmesi ile Müslümanları ilgilendiren konuların müzakere edilmesi, araştırmaların yaptırılması ve bazı konularda somut faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ile neticelenmiştir.

Müslüman toplum hâlihazırda altmış yıldır Almanya'nın kalkınmasına, toplumsal yaşamına, dini çoğulculuğuna çok önemli katkılar sunmuştur. Almanya'daki Müslümanlar, özellikle de sayı itibarıyla çok baskın olan Türk kökenli olanlarının Almanya'da kurumsallaşma, dini mensubiyetlerin korunması, din eğitiminin yeni nesillere aktarılması, kültür ve kimlik sağlamaları anlamında çok önemli adımlar atmışlardır. Onlarca yıldır daha çok sivil toplumun çabaları ile gelişen bu adımların devletin Müslüman vatandaşlarına ve dini topluluklara sunması gereken haklar ve imkanların konuşulması önemlidir. Alman İslam Konferansı din eğitimi açısından adımlar atıp geliştirme imkânı sunmaktadır ki İslam

din dersleri İslam'ın ve Müslümanların Almanya'da yerleşmesi için önemlidir. Hâlihazırda dernek statüsünde faaliyet yürüten cami cemiyetlerinin bağlı oldukları çatı kuruluşların dini cemaat statüsünü kazanmaları durumunda İslam din dersleri, muhtemel cami vergisi, okullar açma ve farklı imkânlardan istifade etmeleri, Almanya'da Müslümanlar için ilerideki yüzyıllarında belirleyici olacaktır. Konferans, dini kuruluşların yerel şartlara kendisini uyarlayarak, yapılanmasını güncel ve geleceğe dair öngörülür ihtiyaçlara göre şekillendirmesi, insan kaynağı yetiştirmesi, içinde yaşadıkları ülkenin imkânları kullanmaları için bir platform sunmaktadır. Almanya'da devletin Müslüman toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için gerek anayasal hükümler gerekse sosyolojik açıdan dini kuruluşlar ve Müslümanlarla iş birliği içinde olması gereklidir. Dini kuruluşlar açısından konferans, cami konseptinin geliştirilmesi ve Müslümanların tüm meselelerinde onlara hitap edilen yapıların oluşturulması, bu anlamda Alman devletinin anayasası gereği sunduğu veya sunması gereken imkânların oluşturulmasına katkı sağlayan ve devamını faydalı olacağı bir yapı görünümündedir.

Konferans Müslüman organizasyonlara, dini topluluk olarak ihtiyaç duydukları; din görevlileri ve İslam din dersleri öğretmenlerinin yetiştirilmesi, cami cemiyetlerinin finansmanı, sivil toplum olarak manevi ve sosyal rehberlik alanla profesyonelleşme, dini hizmetlerin geliştirilmesi gibi konularda gelişme sağlanması ve bu süreçlerin içinde bulunma imkânı sunmaktadır. Alman İslam Konferansı'nın on sekiz yılında Müslümanları haklı olarak rahatsız eden hususlar olsa da Almanya'da Müslümanların yerleşmesi kendilerini Almanya'ya ait hissetmeleri, aynı şekilde Alman devletinin İslam'ı ve Müslümanları toplumunun bir parçası olarak kabullenmesi bağlamında uzun vadeli fırsatlar sunduğu değerlendirilmektedir.

Extended Abstract

Although the relationship between Germany and Muslims has a long history, it has developed further with the acceptance of guest workers from Türkiye and some other Muslim countries in the Sixties. In the meantime, important developments have taken place both for Muslims and the majority society, the positions of third and fourth generation immigrants in the society have changed, and the social and religious demands required by religious affiliations has left both Muslims and Germany with new challenges. In Germany, Muslims, who have now become a part of the society, are in the effort of sustaining their existence and building their future. It is predicted that Muslims, who constitute six percent of the German population, will exceed ten percent of the population in the coming thirty years.

It is observed that German policy makers have included issues related to Islam and Muslims in their programs particularly since the 2000s. These issues, which are included in the coalition agreements of the last five governments established in Germany, are

also among the topics of the German Islamic Conference. Issues such as the integration of Muslims, the fight against radicalization and extremism, the training of religious officials, Islamic religion classes, spiritual guidance and social services are carried out through this platform in which Muslim actors take part, although not at a sufficient level, but the state is largely determinative. Considering the history and issues of the Muslim presence in Germany, the agenda and working topics of the conference should be seen as late but important steps. However, the most negative aspect of the conference for Muslims is the fact that Muslims, who are common in every period of the conference, are on the agenda in the context of radicalization and even terrorism, and that the state offers the same level of representation to Muslim organizations addressing large masses and most of the individual Muslims. Nevertheless, it should be noted that the German Islamic Conference brought about important developments for Muslims in Germany. First of all, an upper coordination board was established among Muslim organizations. It has resulted in a gathering of Muslims from different groups and relevant public representatives to discuss issues of concern to Muslims, to commission research and to carry out concrete activities on some issues.

The Muslim community has made significant contributions to Germany's development, social life and religious pluralism for sixty years. Muslims in Germany, especially those of Turkish origin, who are very dominant in terms of numbers, have taken very important steps in terms of institutionalization, preservation of religious affiliation, transfer of religious education to new generations, and providing culture and identity in Germany. It is important to talk about the rights and opportunities that the state should offer to Muslim citizens and religious communities, which have been developed for decades mostly through the efforts of civil society. The German Islamic Conference offers the opportunity to take steps and develop in terms of religious education, which is important for the indigenization of Islam and Muslims in Germany. In the event that the umbrella organizations to which mosque associations, which are currently operating as associations, gain the status of religious communities, Islamic religion classes, a possible mosque tax, opening schools and benefiting from different opportunities will be decisive for Muslims in Germany in the centuries to come. The conference provides a platform for religious organizations to adapt themselves to local conditions, to shape their structure according to current and foreseeable future needs, to train human resources, and to use the opportunities of the country in which they live. In Germany, the state needs to cooperate with religious organizations and Muslims, both constitutionally and sociologically, to meet the needs of the Muslim community. In terms of religious organizations, the conference is a structure that contributes to the development of the mosque concept and the creation of structures that can address Muslims in all their issues, and in this sense, it is a structure that contributes to the creation of the opportunities that the German state offers or should offer in accordance with the constitution and that it will be beneficial to continue.

The Conference offers Muslim organizations the opportunity to develop and participate in the processes they need as a religious community, such as the training of religious officials and teachers of Islamic religion, the financing of mosque associations, the professionalization of spiritual and social guidance as a civil society, and the development of religious services. Although there are issues that rightfully disturb Muslims in the eighteen years of the German Islamic Conference, it is evaluated that it offers long-term opportunities in the context of the indigenization of Muslims in Germany and their feeling of belonging to Germany, as well as the German state's acceptance of Islam and Muslims as a part of its society.

Orcid

Ömer Faruk Altıntaş <https://orcid.org/0009-0000-3424-0510>

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma herhangi bir destek almamıştır. Teşekkür edilecek herhangi bir kurum veya kişi bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma esnasında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- AABF. (2021). <https://alevi.com/pressemitteilung-unterzeichnung-des-staatsvertrages-zwischen-der-alevitischen-gemeinde-deutschland-und-dem-land-schleswig-holstein/> (Erişim: 21.01.2022) adresinden alındı
- BAMF. (2009, 09 23). <https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/Forschungsberichte/fb06-muslimisches-leben.html?nn=403976> adresinden alındı
- BAMF. (2022). <https://www.bmi.bund.de/DE/themen/heimat-integration/staat-und-religion/koerperschaftsstatus/koerperschaftsstatus-node.html> (Erişim: 22.01.2022) adresinden alındı
- BEMUF. (2022). Mainz İlahiyat Meslek Yüksek Okulu: <https://bemuf.de/hakkimizda/> (Erişim: 08.01.2022) adresinden alındı
- Berlin, H. (2018). https://www.hu-berlin.de/de/pr/nachrichten/juni-2018/nr_180628_00 (Erişim:09.07.2019) adresinden alındı
- Berlin, H. (2019). <https://www.islamische-theologie.hu-berlin.de/de/aktuelles> (Erişim: 01.02.2020) adresinden alındı
- BMBF. (024, 01 24). bmbf: <https://www.bmbf.de/bmbf/de/forschung/geistes-und-sozialwissenschaften/islamische-theologie/islamische-theologie.html#searchFacets> adresinden alındı
- BMBF. (2020). https://www.bmbf.de/bmbf/de/forschung/geistes-und-sozialwissenschaften/geistes-und-sozialwissenschaften_node.html Erişim:12.02.2022 adresinden alındı
- BMFSFJ. (2018). <https://www.bmfsfj.de/blob/130686/0c5656ae3bb0b100d1c911c08153f775/projekte-zur-praevention-islamistischer-radikalisierung-data.pdf> (Erişim: 09.02.2020) adresinden alındı
- BMI. (2009, 07 25). https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/veroeffentlichungen/themen/heimat-integration/dik/zwischen_resuemee_studie_muslim_leben_deutschland.pdf?__blob=publicationFile&v=1 (Erişim: 12.12.2023) adresinden alındı
- BMI. (2021). <https://www.personenstandsrecht.de/Webs/PERS/DE/informationen/religionsgemeinschaften/religionsgemeinschaften-node.html> (Erişim: 23.01.2022) adresinden alındı
- BMI. (2022). <https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/kurzmeldungen/DE/2022/01/islam-konferenz.html>.
- BMI. (2022, 12 7). <https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/reden/DE/2022/faeser-deutscheislamkonferenz2022.html> adresinden alındı
- BMI. (2023, 11 21). <https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/reden/DE/2023/faeser-20231121-dik.html> adresinden alındı
- BMI. (2023, 02 14). <https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/pressemitteilungen/DE/2023/12/imam-ausbildung.html> (Erişim: 14.02.2023) adresinden alındı
- Bundesamt, S. (2023). *Statistischer Bericht - Mikrozensus - Bevölkerung nach Migrationshintergrund - Erstergebnisse 2022 Tabelle 12211-51*.
- Bundesregierung. (2018). <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/975226/847984/5b8bc-23590d4cb2892b31c987ad672b7/2018-03-14-koalitionsvertrag-data.pdf?download=1> (Erişim: 05.01.2020) adresinden alındı
- Bundesregierung. (24, 01 30). bundesregierung.de: <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/974430/778548/262e947ed0871d9e14c68e682188dffe/koalitionsvertrag-data.pdf?download=1> adresinden alındı
- Bundestag. (2024, 01 30). bundestag.de: <https://www.bundestag.de/resource/blob/194886/696f36f79>

- 5961df200fb27fb6803d83e/koalitionsvertrag-data.pdf adresinden alındı
- Bundestag. (2024, 01 31). bundestag.de: https://www.bundestag.de/resource/blob/543200/9f9f21a92a-618c77aa330f00ed21e308/kw49_koalition_koalitionsvertrag.pdf adresinden alındı
- Bundesverfassungsgericht. (2020). <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2020/bvg20-013.html> (Erişim: 23.01.2022) adresinden alındı
- CDU. (2005). https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/05_11_11_Koalitionsvertrag_Langfassung_navigierbar_0.pdf?file=1&type=field_collection_item&cid=543 (Erişim: 03.01.2020) adresinden alındı
- Cohen, R. (2019). *Küresel Diasporalar-Giriş*. Ankara: Koyu Siyah Yay.
- Cooperman, A., & Hackett, C. (2017). *Pew Research Center: Europe's growing Muslim Population*. <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population> (Erişim: 22.01.2022) adresinden alındı
- CURIA. (2021). <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=244180&mode=req&pageIndex=1&dir=&occ=first&part=1&text=kopftuch&doclang=DE&cid=5515926#ctx1> (Erişim:12.01.2022) adresinden alındı
- Destatis. (2021, 12 31). <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsvorausberechnung/begleitheft.html?nn=208696#ergebnisse> adresinden alındı
- Destatis, S. B. (2023, 4 20). https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2023/04/PD23_158_125.html adresinden alındı
- DIK. (2006). http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/09_DIK_2006-2009/StrukturBis2009/strukturbis2009-node.html (Erişim: 02.01.2020) adresinden alındı
- DIK. (2008). <http://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DIK/DE/Downloads/LenkungsausschussPlenum/2008-IRU-zwischenresumee-der-dik.html?nn=3334990> (Erişim: 03.01.2020) adresinden alındı
- DIK. (2008). <http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/6Praevention/Clearingstelle/clearingstelle-inhalt.html?nn=3334990> 8 (Erişim: 09.02.2020) adresinden alındı
- DIK. (2009). http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/09_DIK_2006-2009/StrukturBis2009/strukturbis2009-node.html (Erişim: 03.01.2020) adresinden alındı
- DIK. (2009). <http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/9Archiv/Berichterstattung/berichterstattung-inhalt.html?nn=3334990> (Erişim: 03.01.2020) adresinden alındı
- DIK. (2009). <http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/6Praevention/Clearingstelle/clearingstelle-inhalt.html?nn=3334990> (Erişim: 03.01.2020) adresinden alındı
- DIK. (2010). http://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DIK/DE/Downloads/LenkungsausschussPlenum/Plenum-arbeitsprogramm.pdf?__blob=publicationFile (Erişim:05.01.2020) adresinden alındı
- DIK. (2010). http://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DIK/DE/Downloads/Sonstiges/20100517-Ministerrede.pdf?__blob=publicationFile (Erişim:05.01.2020) adresinden alındı
- DIK. (2012). http://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DIK/DE/Downloads/LenkungsausschussPlenum/dik-rede-minister-plenum-2012-download.pdf?__blob=publicationFile (Erişim: 24.02.2020) adresinden alındı

- DIK. (2012). http://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DIK/DE/Downloads/LenkungsausschussPlenum/dik-rede-minister-plenum-2012-download.pdf?__blob=publicationFile (Erişim: 05.01.2020) adresinden alındı
- DIK. (2012). http://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DIK/DE/Downloads/WissenschaftPublikationen/islamisches-gemeindeleben-in-deutschland-lang-dik.pdf?__blob=publicationFile (Erişim:05.01.2020) adresinden alındı
- DIK. (2012). http://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DIK/DE/Downloads/LenkungsausschussPlenum/dik-zwischenbericht-ag-p-2012-download.pdf?__blob=publicationFile (Erişim: 09.02.2020) adresinden alındı
- DIK. (2013). <https://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Ergebnisse-Empfehlungen/dik-empfehlungen-2008-2013.html> (Erişim: 08.01.2022) adresinden alındı
- DIK. (2017). http://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DIK/DE/Downloads/LenkungsausschussPlenum/20170314-la-3-abschlussdokument-seelsorge.pdf?__blob=publicationFile (Erişim: 07.02.2020) adresinden alındı
- DIK. (2017). http://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DIK/DE/Downloads/LenkungsausschussPlenum/20170314-la-3-abschlussdokument-seelsorge.pdf?__blob=publicationFile (Erişim: 08.02.2020) adresinden alındı
- DIK. (2018). http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/01_Aktuelles/11dik2018-dik-verbaendetreffen/dik-verbaendetreffen-inhalt.html?nn=5812596 (Erişim: 06.01.2020) adresinden alındı
- DIK. (2018). DIK-Workshop “Islam-und Muslimfeindlichkeit”: http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/01_Aktuelles/11dik2018-dik-verbaendetreffen/dik-verbaendetreffen-inhalt.html?nn=5812596 (Erişim: 06.01.2020) adresinden alındı
- DIK. (2018). Reise zu Orten muslimischen Lebens: http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/01_Aktuelles/17dik2019-reise-st-kerber/reise-st-kerber-inhalt.html?nn=5812596 Erişim: 06.01.2020 adresinden alındı
- DIK. (2018). “Runder Tisch zur Ausbildung von religiösem Personal islamischer Gemeinden” http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/01_Aktuelles/29dik2019-dik-runder-tisch/dik-runder-tisch.html?nn=5812596 (Erişim: 26.01.2020) adresinden alındı
- DIK. (2019). Neuer DIK-Förderansatz „Moscheen für Integration“ startete in Berlin, http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/01_Aktuelles/26dik2019-moscheen-fuer-integration/moscheen-fuer-integration-inhalt.html?nn=5812596 (Erişim: 06.01.2020) adresinden alındı
- DIK. (2019). DIK-Workshop zum Thema Antisemitismus unter Muslimen http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/01_Aktuelles/28dik2019-dik-workshop-zu-antisemitismus-unter-muslimen/dik-workshop-zu-antisemitismus-unter-muslimen.html?nn=5812596 (Erişim: 06.01.2020) adresinden alındı
- DIK. (2021). https://www.deutsche-islam-konferenz.de/DE/DIK/Die-DIK-bisher/die-dik-bisher_node.html (Erişim: 24.01.2021).
- DIK. (2022). <https://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Meldungen/DE/ImDialog/220510-werkstattgesprach-dik-fortsetzung.html>. (Erişim: 08.01.2022) adresinden alındı
- DIK. (2023, 06 29). https://www.deutsche-islam-konferenz.de/DE/DatenFakten/daten-fakten_node.html adresinden alındı

- DIK. (2023, 06 29). <https://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/Studien/uem-abschlussbericht.html?nn=1530318> (Erişim: 29.08.2023) adresinden alındı
- DIK. (2024, 01 24). [deutsche-islam-konferenz.de: https://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Ergebnisse-Empfehlungen/20170314-la-3-abschlussdokument-seelsorge.html](https://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Ergebnisse-Empfehlungen/20170314-la-3-abschlussdokument-seelsorge.html) adresinden alındı
- DİTİB. (2020). <http://ditib.de/detail1.php?id=689&lang=de> (Erişim: 29.01.2020) adresinden alındı
- (2022, 10 03). *DİTİB*. https://www.ditib-ads.de/Assets/document/upload/cdcdde06-39fb-4c34-a1a9-ed161d7d747fDITIB_Moscheeuebergriffe%202022.pdf (Erişim: 13.12.2023): DİTİB Antidiskriminierungsstelle. https://www.ditib-ads.de/Assets/document/upload/cdcdde06-39fb-4c34-a1a9-ed161d7d747fDITIB_Moscheeuebergriffe%202022.pdf adresinden alındı
- DİTİB. (2023). <https://ditib.de/detail1.php?id=830&lang=de> (Erişim: 15.12.2023) adresinden alındı
- DİTİB. (2023, 12 28). [ditib.de: https://www.ditib.de/default1.php?id=5&sid=8&lang=en](https://www.ditib.de/default1.php?id=5&sid=8&lang=en) adresinden alındı
- DİTİB. (2024, 02 01). [ditib.de: https://www.ditib.de/detail2.php?id=284&lang=en](https://www.ditib.de/detail2.php?id=284&lang=en) adresinden alındı
- DL. (2020). <https://www.demokratie-leben.de/> (Erişim: 09.02.2020) adresinden alındı
- DW. (2013). <https://www.dw.com/tr/almanyada-tart%C4%B1%C5%9Fmal%C4%B1-kampanya/a-16199201> (Erişim: 09.02.2020) adresinden alındı
- DW. (2015). <https://www.dw.com/tr/anayasa-mahkemesinden-ba%C5%9F%C3%B6rt%C3%BCs%C3%BC-karar%C4%B1/a-18313350> adresinden alındı
- DW. (2018). <https://www.dw.com/tr/seehofer-islam-almanyaya-ait-de%C4%9Fildir/a-43001512> (Erişim: 22.01.2022) adresinden alındı
- DW. (2022). <https://www.dw.com/tr/almanya-i%C3%A7i%C5%9Fleri-bakan%C4%B1-islam-elbette-almanyaya-aittir/a-60490179> (Erişim: 22.01.2022) adresinden alındı
- FOWİD. (2024, 01 30). [fowid.de: https://fowid.de/meldung/kirchenmitglieder-47%2C45-prozent#:~:text=Nach%20Ver%C3%B6ffentlichung%20der%20Zahlen%20der,sind%20das%2047%2C45%20Prozent.](https://fowid.de/meldung/kirchenmitglieder-47%2C45-prozent#:~:text=Nach%20Ver%C3%B6ffentlichung%20der%20Zahlen%20der,sind%20das%2047%2C45%20Prozent.) adresinden alındı
- Füllung, H. (2018). *Religion und Integration in der deutschen Islampolitik, Entwicklungen, Analysen, Ausblicke*. Berlin: Springer VS.
- IGMG. (2023, 12 24). [igmg.de: https://www.igmg.org/tr/hakkimizda/2/](https://www.igmg.org/tr/hakkimizda/2/) adresinden alındı
- IKWEV. (2020). <http://ikwev.org/> (Erişim: 05.03.2020) adresinden alındı
- Integration, Medien-Dienst. (2021). *Islamische Verbände in Deutschland*. Berlin: Mediendienst Integration.
- IR, Z. (2010). <https://www.islamrat.de/islamrat-wird-nicht-mehr-an-der-islamkonferenz-teilnehmen/> <http://zentralrat.de/15833.php> (Erişim:05.01.2020) adresinden alındı
- Islamkolleg. (2021). <https://www.islamkolleg.de/> (Erişim: 24.01.2022).
- Islamkolleg. (2023). https://www.islamkolleg.de/wp-content/uploads/2023/10/Pressemitteilung_Zertifikatsuebergabe-1.pdf (erişim: 12.12.2023) adresinden alındı
- Islamrat. (2010, 03 03). [islamrat.de: https://www.islamrat.de/islamrat-wird-nicht-mehr-an-der-islamkonferenz-teilnehmen/](https://www.islamrat.de/islamrat-wird-nicht-mehr-an-der-islamkonferenz-teilnehmen/) adresinden alındı
- Karadağ, C. (2023). *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/alman-anayasa-mahkemesi-berlin-cyaletin-in-basortusu-konusundaki-temyiz-muracaatini-reddetti/2804662> (Erişim:10.05.2023) adresinden alındı

- KAS. (2024, 01 30). kas.de: <https://www.kas.de/documents/252038/253252/Koalitionsvertrag2009.pdf/83dbb842-b2f7-bf99-6180-e65b2de7b4d4> adresinden alındı
- KRM. (2007). <http://koordinationsrat.de/ueber-uns> (Erişim: 08.01.2022) adresinden alındı
- KRM. (2024, 02 01). koordinationsrat.de: <https://koordinationsrat.de/pressemitteilungen> adresinden alındı
- Lemmen, T. (2000). İstanbul: Almanya'daki İslami Örgütler, Friedrich Ebert Vakfı Yayınları.
- Lemmen, T. (2017). P. C. Antes. içinde Wiesbaden: Muslimische Organisationen in Deutschland, Muslime in Deutschland, Historische Bestandsaufnahme, aktuelle Entwicklungen und zukünftige Forschungsfragen:VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Mediendienst-İntegration. (2019). <https://mediendienst-integration.de/weitere-rubriken/islam-und-muslim.html> (10.07.2019) adresinden alındı
- Mediendienst-İntegration. (2022, 01 22). <https://mediendienst-integration.de/migration/flucht-asyl/syrische-fluechtlinge.html> adresinden alındı
- Mediendienst-İntegration. (2023). <https://mediendienst-integration.de/gruppen/islam-und-muslim.html> (Erişim: 12.12.2023) adresinden alındı
- Muckel, S. (2008). *Der Islam im öffentlichen Recht des säkularen Verfassungsstaates*. Berlin: Duncker & Humblot GmbH.
- Muckel, S., & Tillmanns, R. (2008). S. M. (Hrsg.). içinde Berlin: Die religionsverfassungsrechtlichen Rahmenbedingungen für den Islam, *Der Islam im öffentlichen Recht des säkularen Verfassungsstaates* Duncker & Humblot GmbH.
- Perspektif. (2019). <https://perspektif.eu/2019/08/08/almanyada-musulman-mahkumlara-manevi-bakim-rehberligi-geliyor/> (Erişim: 08.02.2020) adresinden alındı
- Perspektif. (2023, 11 22). <https://perspektif.eu/2023/11/22/alman-islam-konferansi-bu-yil-musulmanlari-teget-gecti/> adresinden alındı
- PH. (2019). <https://www.ph-ludwigsburg.de/6029+M537721956c0.html>, <https://www.ph-karlsruhe.de/institute/ph/institut-fuer-islamische-theologiereligionspaedagogik/>, <https://www.ph-freiburg.de/theologie/islamische-theologie.html> adresinden alındı
- Schührer, Susanne. (2018). *BAMF Bundesamt für Migration und Flüchtlinge*: https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/WorkingPapers/wp81-tuerkeistaemmige-in-deutschland.pdf?__blob=publicationFile&v=12 (Erişim: 22.01.2022) adresinden alındı
- SPD. (2024, 01 31). spd.de: https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Koalitionsvertrag/Koalitionsvertrag_2021-2025.pdf adresinden alındı
- Spielhaus, R. (2015). *Die Rechtliche Anerkennung des Islams in Deutschland, Ein Gutachten für die Friedrich Ebert Stiftung*. Riem Spielhaus und Martin Herzog: Friedrich Ebert Stiftung.
- Statista. (2023, 4 27). <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/152911/umfrage/tuerken-in-deutschland-seit-2001/> adresinden alındı
- Statista. (2023, 04 20). <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/654839/umfrage/deutsche-staatsbuergers-mit-zweiter-staatsangehoerigkeit-in-deutschland-nach-herkunftslaendern/> (Erişim: 5 Temmuz 2023) adresinden alındı
- Sticks, A. (2021). *Muslimisches Leben in Deutschland 2020*. Berlin: BAMF (Federal Almanya Göç ve Mülteci Bakanlığı).
- VİKZ. (2020). İslam Kültür Merkezleri Birliği <http://vikz.de/index.php/Imamausbildung.html>: (Erişim: 29.01.2020) adresinden alındı

- VIKZ. (2023, 12 24). vikz.de: <https://www.vikz.de/de/ueber-uns.html> adresinden alındı
- WR. (2010). <https://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/9678-10.html> (Erişim: 23.01.2022) adresinden alındı
- Yaşar, A. (2012). D. B.-M.-S. (edt) içinde, *Freiheit - Gleichheit - Religion: Orientierungen Moderner Religionspolitik (Religion Und Politik)* (s. 240). Almanya: Ergon Verlag.
- Zeyrek, M. (2022). AA. <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/almanyandin-hessen-eyaletinde-ditib-mahkeme-karariyla-din-dersi-verebilecek/2604282> (Erişim:13.12.2023) adresinden alındı
- ZMD. (2010, 05 12). zmd.de: <https://zentralrat.de/15833.php> adresinden alındı